KONGL. GÖTHEBORGSKA WETENSKAPS OCH WITTERHETS SAMHÅLLETS HANDLINGAR.

WETENSKAPS AFDELNINGEN,
ANDRA STYCKET.

GÖTHEBORG,
TRYCKT HOS LARS WAHLSTRÖM, K. PR. BOKTR
År 1780.

Kongl. Majestäts nådiga Resolution uppå Wetenskaps- och Witterhets-Samhällets i Götheborg underdåniga ansökning, om Nådig Stadfästelse å dess Grundlagar: gifven Drottningholms Slott, d. 19 Augusti 1778.

Wi GUSTAF med Guds nåde, Sveriges, Gõthes och Vendes Konung, &c. &c. &c. Arfvinge til Norrige, samt Hertig til Schlesvig, Holstein &c. &c. &c. Gőre veterligt, at sedan Vi i Nåder inhåmtat, huruledes, redan főr någon tid sedan, flere lårde Mån uti Staden Gőtheborg sig derstådes főrenat med några ålskare af Wetenskaper och fria Konster, főr at, genom inbőrdes arbeten, befordra deras upkomst och tilvåxt; hafve Vi i dag behagat taga nårmare kundskap om de sårskildte gőromål, hvarmed detta Samfund sig sysslosåtter, och dervid med sårdeles vålbehag funnit, icke allenast at Samhållet utvalt sådane åmnen, som hafva afseende på allmån nytta, utan åfven, at flere af dess Ledamőter, genom lårda arbeten redan főrvårfvat sig et anseende, som gifver all anledning at főrmoda, det Samhållet,

 stad-

ſtadgadt och underſtödt med Vårt Nådiga beſkydd, ſkal bidraga til Wetenſkapers och fria konſters fortkomſt inom Vårt rike: til följe deraf hafve Vi äfven ſå mycket heldre för framtiden velat faſtſtälla denna inrättning, ſom Vi derigenom tillika lemne et prof af Vårt beſynnerliga hågn och et nytt vedermäle af Vår Nådiga benägenhet för en Stad, hvilken altid gjort ſig deraf vårdig, genom trohet och tilgifvenhet för Oſs och Vår Regering. Vi vele ſåledes härmed, och i kraft af detta Vårt öpna bref gillat och ſtadfäſtadt denna inrättning, under namn af *Götheborgſka Wetenſkaps-och Witterhets-Samhället*, med de Reglor, hvarom Samhället öfverenskommit.

FÖRSTA CAPITEL,

Om Samhällets Göromål och Företagande.

1. §.

Samhällets ändamål och affigt är, dels at arbeta uti de *Wetenſkaper*, ſom närmaſt befordra det ſtora Samfundets båſta, nemligen Oeconomie, Natural-Hiſtorien, Mathematiquen, Chemien, Phyſiquen, Anatomien, Cameral-Wetenſkapen och Theoretiſka delen af Commercen, ſamt at upodla *Witterhet*, hvarunder begripes Hiſtorien, hälſt Fäderneslandets och egenteligen Götha Rikes, Skaldekonſten, Våltaligheten och Critiquen; dels at med ſtörre och mindre Belöningar upväcka täflan ibland idoga Landsmän, och upmuntra Medborgare, at

be-

befrämja och efter möjeligheten, fullkomna Wetenskaper, Konster och Närings-fång.

2. §.

Sälskapet hyser det förtroende til sina Ledamöter, at de årligen med något arbete til Samhället inkomma, och det på et sätt, at de, tils arbetet hunnit undergå pröfning, förblifva obekante och okände, för hvilken orsak en förseglad Sedel, innehållande Författarens namn, afhandlingen bifogas.

3. §.

Af Allmänheten emottager Samhället utarbetade Skrifter i alla upräknade stycken af Wetenskaper och Witterhet, och anser med mycken förbindelse Deras bemödande, som inkomma med Beskrifningar om särskilta orter, i synnerhet inom Götha Rike belägna, til Deras hushållning, förmoner och brister, med upgifter och förslag til samma bristers afhjelpande: med ingifvandet i agttages hvad i förra § stadgadt är, hvilket igenom Tidningarne kommer årligen det Allmänna at kundgöras.

4. §.

Alla Stycken och Afhandlingar, som i något mål finnas stöta vår Evangeliska Lära, Sveriges Lag och goda Seder, varda förkastade, varande ock för samma orsaks skull, alla strängare Satyrer aldeles förbudne.

5. §.

Af Svensk hand emottages inga arbeten, utan på Svenska språket skrifne.

6. §.

Goda öfversättningar af berömda Witterhets-arbeten, äfven som af Skrifter i främmande språk, hvilka kunna innehålla nya och nyttiga uptäkter, rön och försök, dem man vil låta til Svenska Allmänhetens kundskap komma, emottagas.

7. §.

Samhället upgifver årligen til utarbetande eller besvarande et eller tvånne ämnen eller frågor, den ena hörande til Wetenskaper, den andra til Witterhet, emot tildelande af Belöning åt Den, som, efter anstäld granskning, befinnes hafva bäst utredt samma upgifter: hvilken Belöning jämkas efter Ämnets vigt och beskaffenhet, och tildömes et arbetes Författare, hvars namn hålles af honom sjelf fördoldt, enligt 2 §, efter de fläste Ledamöters bifall.

8. §.

Inkomne Handlingar, eller andra Samhället tilhöriga stycken, göras icke på annat sätt allmänne, än igenom offenteligt tryck, blifvande alla Belönte Skrifter och eljest gillade arbeten af Trycket utgifne, tils vidare allenast en gång om året, til den storlek och vidd, omständigheterne tillåta, under namn af Wetenskaps - och Witterhets - Samhällets i Götheborg Handlingar, Wetenskaps - och Witterhets - Afdelningen.

9. §.

Vid omröstningar, som antingen hafva affeende på granskning af insände arbeten, eller andre förekommande mål, hvilka eljest icke kunna afgöras, fäller Ordföranden utslag, då jakande och nekande Röster finnas vara af lika antal.

10. §.

10. §.

Hvar och en Ledamot har råttighet at fόreſlå Åmnen til pris-ſkrifter, och dem igenom Ordfόranden fόredraga.

11. §.

Sedan Samhållets Ledamόter, fόr at i någor måtto betyga ſin underdåniga vόrdnad fόr Hans Maj:t vår nådigſte Konung, af hvars blomſtrande Spira De få anſe denna inråttning, ſom en, faſt ånnu icke til fullkomlig mognad kommen frukt, beſlutat inom ſig i underdånighet fira Rikets ſtora Hόgtids-dagar, d. 24 Januarii och d. 19 Auguſti; ſå komma, å bågge deſſe dagar, Tal i ſammankomſten at hållas af en ibland Ledamόterne, ſom dårtil i god tid fόrut af Samhållet blifvit utnåmnd; och ſker detta vid όpna dόrar, hvarefter nårvarande Åhόrare åga frihet at ſtanna qvar, fόr at Samhållets gόromål ån ytterligare όfvervara.

ANDRA CAPITEL,

Om Val af Samhällets Ämbetsmän, och Deras ſkyldigheter.

1. §.

Samhållet har en Ordinarius Ordfόrande, ſom Ledamόterne tilhopa kallar, ſammankomſterne όpnar och ſlutar, å Samhållets vågnar talar och Brefvåxling håller, ſamt alt i ordning i agt tager.

2. §.

Ordfόranden innehafver Åmbetet et halft år, efter hvars fόrlopp nytt Val anſtålles, och den ef-

terträdande, igenom de flästa Röster utväljes, kommande det likvål an på Ledamöternes förtroende, om den afgående, efter ådagalagd nit för Samhällets bästa, vid sysslan, til hela året gått om, må qvarblifva, hvarmed Han sjelf, utan någon invändning, kommer at åtnöjas.

3. §.

Nu kan så hända, at Ordföranden sjuknar, bortreser, eller eljest hindras at Samhällets sammankomster öfvervara, och Dess vårf bestrida, välje då Samhället en Vicarius, som Dess ställe företråder, eller förrätte den Sysslan, som näst förut varit Ordförande.

4. §.

Ordföranden vare förbunden, at Samhällets Ledamöter tilsammans kalla, utom uppå de i 11. §. 1 Cap. nämnde Samhällets Solenne dagar, en gång i månaden, varande det dessutom Honom icke betaget, at göra det så ofta, som ärenderne synas sådant kråfva och fordra.

5. §.

I samråd och understödd af Secreteraren, hafver Ordföranden at bereda de göromål, som i sammankomsterne komma at under skärskådande tagas; men må ej verkställa något, utan enligt de i sammankomsterne tagne beslut.

6. §.

Til ordnings vinnande, hafver Ordföranden ensam at i sammankomsterne til Ledamöter anmäla dem, som dertil kunna värdiga anses, med tilkänna gifvande, hvaruti de, Han nämner, egenteligen kunna gagna Samhället och Dess inrättning.

Här-

Härvid är dock hvar och en Ledamot obetagit, at hos Ordföranden namngifva skickeliga Åmnen, med upgifvande af Deras Åmbete, frägd och uppehållelse - ort.

7. §.

I sammankomsten näst före nytt val af Ordförande, åligger den afträdande at inlemna skrifteligt tilkännagifvande, af hvad, under Hans Åmbets-tid, til Samhällets bästa blifvit uträttadt.

8. §.

Ordföranden åligger, samfält med Skattmästaren, Samhällets Cassa-Fond så fruktbar göra, som möjeligt är, och med all hushollning, efter bästa vett och samvete, handhafva.

9. §.

Til Secreterare utvälje Samhället antingen en af Ledamöterne, eller eljest någon, som dertil skickelig pröfvas, sedan Ordföranden gifvit anvisning på flere sådane; hvilken vid alla sammankomster Dag-boken förer, Sällskapets Handlingar förvarar och i ordning håller, samt Samhällets Brefväxling förer, med mera, som til hans göromål höra kan. Han bekläder beständigt Sysslan, efter at vara lagligen vald.

10. §.

Valet til denna Syssla sker på det sätt, at Ledamöterne, så mangrant samlade, som görligt, med slutna sedlar föreslå den ibland Medlemmarne, som man tror vara tjenligast til detta Åmbete. Tre af de omröstade, som befinnas hafva fådt de flåste Rösterne, upföras på förslag, å hvilka åter kommer at röstas, då den af Desse, som vunnit de flästes bifall, til Secreterare antages.

11. §.

11. §.

Vid Dag-bokens hållande och Expeditionernes beſtridande låter Secreteraren ſig angelägit vara, at i agt taga all möjelig ordning, ſå at hvad i Dagboken i den ena ſammankomſten uptages ſåſom afgjordt, i den derpåföljande upläſes, juſteras och af Ordföranden underſkrifves, ſamt, vid årets ſlut, Regiſter öfver alla förehafda mål uprättas.

12. §.

Brefvåxlingen och alt hvad dermed förvandtſkap åger, beſtrides af Secreteraren, under Ordförandens inſeende, och hafver Secreteraren at underſkrifva afgående Bref, lika ſom i Dag-boken uptaga innehållet af hvart och et ankommande, ſom deſsutom, under viſſa titlar, i redig ordning förvara alla Samhällets Handlingar, ſamt vårda Deſs öfriga Papper, Böcker och Samlingar.

13. §.

Efter en afliden Ledamot upſätter Secreteraren i Matrikeln, under den ſammes namn, enligt den inſände Biographien, den afgångnes Lefnads-Hiſtoria, i korthet ſammanfattad.

14. §.

I händelſe af lagliga hinder, ſom ſjukdom, oundvikelig Reſa, m. m. åligger Secreteraren ſina förfall Ordföranden i god tid tilkänna gifva, ſom har at utſe ibland Ledamöterne til vice Secreterare den, för hvilken Han kan hyſa båſta förtroende.

15. §.

Emedan Samhället har flera utgifter at beſtrida, om det eljeſt ſkal åga beſtånd, ſå fordras åfven

ven, at de författningar blifva vidtagne, hvarigenom tilräckelige medel i dess Cassa inflyta.

16. §.

Til dessa Medels förvarande och Räkningars förande, utser Samhället ibland sine Ledamöter en, som med sådane saker befinnes van at omgå, och anställes val af en sådan Skattmästare på samma sätt, som i 10. §. detta Cap. om Secreterarens utkorande sagt är, och förblifver den, som vunnet Samhällets förtroende, utan omväxling, vid Åmbetet, så länge han det väl förrättar.

17. §.

Inga utbetalningar, af hvad namn de ock må vara, måga af Skattmästaren göras, utan Ordförandens anordning, och sträcker denna sig endast til en summa af 50 Dal. S:mt. Åskar Samhällets behof utgift af en större Summa, underkastas sådant Samhällets omröstning eller öfverenskommelse.

TREDJE CAPITEL,

Om Val af Ledamöter och Samhällets sammankomster.

1. §.

Til Ledamöter väljas så frånvarande som på orten närvarande, för Lärdom och Witterhet berömde, framför alt, af vördnad för Gud och Religionen, af kärlek til Konungen och Fosterlandet, kände Män.

2. §.

Ej må någon föreslås, mindre under omröstning komma, som, oagtadt ägare af det lyckeligaste snil-

snille, en mindre dygdig vandel fõrer, och som man vet eljest oskickelig vara, at något bidraga til Samhållets fõresatta åndamål.

3. §.

Ledamõterne fõrdelas i trenne Classer, hvaruppå vid val kommer at asseende hafvas. Den fõrsta består af hedrande Ledamõter, den andra af arbetande i Wetenskaperne, och den tredje af sådane, som gõra Witterhet til sit hufvud-yrke.

4. §.

När någon til Ledamot anmåles, hvarmed fõrfares, som i 2. Cap. 6. §. stadgadt år, skride då icke Samhållet til val samma dag, han anmåld år, utan upskjute det til nåsta sammankomst, på det at hvarje Ledamot och våljande, i håndelse at den fõreslagne Personen år mindre kånd, må ega tid, at om dess snille och frågd inhåmta erforderliga kundskaper.

5. §.

Vare det likvål, vid nåstpåfõljande sammankomst, Samhållets fõrsta gõromål, at til val af en sådan fõreslagen skrida, då omrõstningen sker med hvita, jakande, och svarta, nekande, kulor. Då nu hvarje Ledamot sin kula i lådan inlagt, då år val skedt. Ordfõranden tager då Lådan til sig, och, uti Samhållets åsyn råknar antalet af bågge slags kulorne. Utfaller valet så, at två tredjedelar af kulorne åro hvita, det år, at två tredjedelar af Sålskapets Ledamõter inse den fõreslagnes vårdighet, vare han ifrån den stunden råknad ibland Sålskapets Ledamõter; men skulle valet på annat fått utfalla, och antalet af de hvita kulorne vara under två tredjedelar af hela antalet, blifver den omrõsta-

ſtade ej den gången til Ledamot antagen, och upſkjutes nytt val af honom til et halft år derefter.

6. §.

Den ſålunda til Ledamot lagligen vald blifvit, bör, om han är frånvarande, igenom Bref, af Ordföranden och Secreteraren underſkrifvit, därom förſtåndigas, då tillika Utdrag af Stadgarne, i den del, ſom frånvarande Medlemmar kan angå, Honom meddelas.

7. §.

Hvarje Ledamot har at inlemna til Secreteraren, ſtraxt efter Deſs inträde i Samhället, vare Han från-eller närvarande, ſin Biographie, och erlägga en ſumma penningar, efter egit behag, dock icke under Fem Riksdaler Specie.

8. §.

Ledamöternes antal är inſkränkt til et hundrade, Utländſke Ledamöter oberäknade, til hvilken numers vinnande, Ordföranden har at ſparſamt anmälningar göra, och på de grunder, ſom 6. §. 2. Cap. 1, 2 och 3 § §. i detta Capitel förmå.

9. §.

Alla Samhällets Medlemmar åligger, på hvad ſätt de någonſin kunna, at Deſs båſta befrämja och Deſs lofliga ändamål befordra.

10. §.

Samhället anſes då vara lagſutet, när utom Ordföranden och Secreteraren, Sex Ledamöter äro närvarande, utom hvilket antal intet mål, ſom är omröſtning underkaſtadt, må företagas, eller något beſlut gildt anſes.

11. §.

11. §.

Hvar och en i Staden viſtande Ledamot åligger det, at hvarje ſammankomſt biviſta: förſummar någon det 3:ne gånger utan laga hinder och förfall, vare han förfallen til de Böters erläggande, ſom Samhället finner för godt honom ålägga.

12. §.

Om deſſa Stadgars obrotsliga efterlefnad har Wetenſkaps-och Witterhets-Samhället enhålligt ſig förenat, och förbehåller ſig allenaſt, hvad arbetsſättet beträffar, efter tid och omſtendigheter få derom vidare öfverenskomma, dock ſå, at i deſſa Reglor ingen hufvudſakelig åndring derigenom åſtadkommes. Gifvet Drottningholms Slott, den 19 Auguſti 1778.

GUSTAF.

(L. S.)

E. SCHRÖDERHEIM.

MONSONIA LOBATA, *en ny* Ört, *beskrifven och afritad*

AF

LARS MONTIN.

RADIX forte biennis, simplex, longa, perpendi-"cularis.

"*Caulis* brevissimus vel fere nullus, ut in speci-"mine delineato; interdum unus, duo, tres "vel quatuor e quavis radice, pollicis tantum "longitudine, erecti, angulati, striati, foliati, "glabri, simplices.

"*Folia* opposita, patentia, petiolata, ovato-cordata, "sublobata lobulis quinque, septem vel novem, "crenata crenis subcartilagineis purpurascenti-"bus, obtusa, venosa, superne glabriuscula, "pilosa pilis albis raris, inferne in nonnullis "speciminibus subtomentosa, venis hirsutis, in "aliis subsericea venis etiam hirsutis, plana. "*Petioli* semiteretes, interdum superne excava-"ti, pilosi pilis albis divergentibus, duorum "vel trium pollicum longitudine, basi dilatata "semiamplexicauli, paullo supra instructi stipu-"lis geminis lateralibus, minutissimis, ovatis, "acuminatis, ciliatis.

 "*Sca-*

"*Scapus* e cujusvis cauliculi ſummitate, vel ejus ru-
"dimento, ſolitarius, erectus, fere ſtrictus,
"quatuor pollicum cum dimidio longitudine,
"pennæ columbinæ craſſitie, ſubtetragonus, ſtri-
"atus, piloſus pilis albis divergentibus, inter-
"dum tantummodo pubeſcens, longe ſupra me-
"diam partem involucratus: foliolis ſex, par-
"vis, lanceolatis, acuminatis, ciliatis, purpu-
"raſcentibus.

"*Calyx*: *Perianthium* pentaphyllum, erectum, per-
"ſiſtens, pollicis fere longitudine: foliolis æ-
"qualibus, lanceolatis, acutis absque mucrone,
"margine purpuraſcente, cincta membrana pel-
"lucida albida paullo purpuraſcente, inferne
"ſtriata, veſtita pube denſa breviſſima apice
"glanduloſa viſcidum excernente, interſperſis
"pilis longis raris albis; ſuperne glabra triner-
"via, brunnea.

"*Corolla* pentapetala, calyci duplo longior, erecto-
"patens: *Petalis* æqualibus, obovatis, apice
"crenatolobatis lobulis quinque, forte albis
"cum macula in medio vel ad latus & venis
"purpureis.

"*Stamina*: *Filamenta* qvinque, calyci longitudine æ-
"quantia, lanceolato-linearia, fere ad medium
"trifida: infra diviſionem externe rufeſcentia,
"interne flaveſcentia, apicibus ſubulatis pur-
"pureis. *Antheræ* lineari-oblongæ, compreſſæ,
"glabræ, purpureæ, utrinque in medio lon-
"gitudinaliter carinatæ cum ſulco.

"*Piſtillum* ſtaminibus paullo longius: *Germen* ſupe-
"rum, duarum linearum longitudine, penta-
"gonum

"gonum, hirſutum pilis denſis erectis albis.
"*Stylus* ſubulatus, ſulcis quinque exaratus, viridis, tectus pilis tenuiſſimis breviſſimis.
"*Stigmata* quinque linearia, compreſſa, obtuſa, purpurea, glabra, nitida, perſiſtentia.

"*Pericarpium: Capſula* pentagona, inferne anguſtior, "brevis, hirſuta, quinquelocularis, terminata "ſtylo excreſcente in roſtrum trium pollicum "vel ultra longitudine.

"*Seminum* rudimenta in quovis loculamento ſolitaria, parva.

Til ſkilnad från ſina ſlågtingar, må denna heta:

MONSONIA *lobata*, foliis ovato-cordatis ſublobatis, calycibus muticis. Våxer omkring Goda Hopps Udden uti Africa.

Figuren lit. *a* viſar en blomma uti naturlig ſtålning.

lit. *b* en utlagd blomma, at inre delarne ſynas.

lit. *c* Fructifications delarne, ſedan blomblad och mjől-knapparne affallit.

lit. *d* Et utvuxet frőhus med ſit nåbb.

Anmärkning.

Denna Ört anſer Herr M. főr moder til Monſonia ſpecioſa och Monſonia filia, ſåſom Hybridæ af Geranium coriandrifolium, eller någon annan, och inſtåmmer til alla delar med framledne Arch. och Ridd. v. LINNE, uti låran om Plantæ Hybridæ och nya Őrteſlags framalſtring. Iſr. Amoen.

 Acad.

Acad. Diss. Plant. Hybrid. Ib. Diss. Fundament. Fructific. och Gen. Plantar. A:ni 1764. emot slutet, hvarest handlas om Ordines Naturales.

Vi skatte detta Rön så mycket vårdigare sit rum uti K. Samhållets Handlingar, som dess Författare råknas ibland de åldre Lårjungar af vår saknade v. LINNÉ, och med alt skål ibland de grundeligaste Örtkånnare i Riket.

CLAS ALSTRÖMER. J. TH. FAGRÆUS.

Försök til en Beskrifning öfver Fräkne Härad *eller* Forshella Pastorat *i Bobus Län och Inland*,

AF

MAGNUS TOREN,

Contr. Probst i Elfsyssel, och Kyrkoherde i Forshella.

I. Häradets Belägenhet och antalet af Invånare.

Fråkne Hårad år det samma, som Forshella Pastorat, och utgjör en del af Inland.

Uprinnelsen til Pastoratets namn blifver en hemlighet, och kan af alla physiska omståndigheter ej minsta anledning håmtas. Skadan år ej stor: studium etymologicum lönar sig sållan. Dock

Dock har Herr Canc. R. Lagerbring, i Sv. R. Hiſtoria, något vidrört Håradsnamnet.

Belägenheten är denna. Håradet har i Norr, Uddevalla Territorium, i ſöder Götha-elf på en mil når; hvilket mellan-rum intages af Torpe Hårad eller Hjertums Soken. I öſter ſträcker det ſig nåra til Kollered-Bruk och en fjäll-bygd, ſom til det måſta år obebodd, til natur en allmenning, kallad Bre-fjället, och hårifrån råknas bredden $1\frac{1}{2}$, 1 a $\frac{3}{4}$ mil på olika ſtällen: våſter ut följer det ſkepsleden til Uddevalla $2\frac{1}{4}$ mil, ſom, öfver en ſmal fjärd, har på andra ſidan den ſtora Öen Oruſt, och denna ſträckning utgör Långden.

Hemmantalet år, efter olika beråknings-grund, något öfver 90 hela: til natur, de måſte Dragon Ruſthåld; några Båtsmanshåld, få Frälſe hemman, intet Säterie.

Folk-numern har i löpande halfva Seculo varet, ſom följer: År 1751 - 2374 perſoner,
1754 - 2411 - -
1757 - 2457 - -
1760 - 2421 - -
1763 - 2421 - -
1766 - 2564 - -
1769 - 2690 - -
1772 - 2781 - -
och 1775 - 2765 - -
hvaraf Barn under 15 år, utgjorde 700, och de gamle öfver 60 år, 207. At man ſomliga år märker minſkning eller mindre tilökning hårrörer af

Farſoter, men ej af utflyttningar. At man några år finner mycken tilvåxt, kommer ej af ſkilnaden imellan Fődda och Dőda, utan af inflyttningar, ſåſom til en nåringsgod ort; och om dyr tid eller miſsvåxt ſkulle infalla i andra provincier, eller őfveralt, kan man med ſåkerhet vånta Folknumerns ſtigande af ſtark inflyttning.

2. Climatet och Ortens Phyſiſka Beſkaffenhet.

Climatet tyckes ej vara oſundt, hvilket dőmes deraf, at många blifva gamla. Brőſtſjukdomar, ſom plåga főlja moraſſer och ſumpig belågenhet, eller froſsfebrar, ſom vanka vid hafſtranden, főrekomma hår ſållan.

Månniſko-eller ſånadspåſt har, från urminnes tider, aldrig hemſőkt denna ort, ehuru pasſagen imellan Dannemark och Norrige, ſamt Sveriges ſődra provincier och Bohus Lån, går långs igenom detta Hårad och rått flitigt nytjas, ſå at ſmittan låtteligen kunde hitflyttas. Rődſoten gjőr ibland nederlag. Giktſjukdomar bo hår och dår ibland folket; ofta under okåndt namn.

Ifrån hafvet ſticka vikar in hår och dår, dels med grundt vatten, dels med djup, tilråckeligt til ſkjepslopp. Landet hőger ſig ſmåningom och blifver, et ſtycke från hafsſtranden, rått hőgt; på ſina ſtållen genomſkurit af dålder och blandadt med rått många ſmå inſjőar. På de måſta trakter mőta hår Bergshőgder och kullar, ſom til åker

ker och ång ej kunnat upodlas, och nu utom de fläckar, som til beteshagar äro instängde, herbergera den skog, som är Götheborgs, Marstrands och skjärgårdens yppersta förrådshus til ved och trådvirke.

Jordmånen är för åkerbruket ej den båsta; emedan en del är starkt sandblandad, en del af syra sjuk, under en trång belägenhet imellan bergen: på somliga ställen är den, til låge och åmne, båtre; så at den kan upmuntra sin brukare. Af hela Arean intager lermyllan det måsta, Sandjorden dernäst, och mulljorden det minsta spatium. Ingen mårgel har ännu kunnat någorstädes updagas. Efter två års försök, har man sannolikt tyckt samma nytta kunna väntas af Sjölera, eller Blålera uptagen vid hafsstranden, då den af salt vatten blifvet impraegnerad; dock på sandjord allenast. Til andras försök må lemnas, om verkan blifver densamma på annan slags jordmån.

Äng och gräsmarken frambringar de örter och växter, som gifva tämmelig god föda för Boskapen, och följakteligen goda victualie varor. När detta land jämnföres med norra delen af Bohuslän, så tappar det vid åkren, men vinner vid ång och Betesmark. Nyttan af Storskiften ser Folket tydeligen, och begynner nu efter hand at verkställa.

Nyligen har på högvederbörlig befallning, blifvet efterfrågat, om några myror finnas, som tjena til upodling. På sina ställen förekomma några små af god art; men mestadels så belägne, at hägnaden måste upäta hela afkomsten; och når

 de

de ligga mer affides, år hågnad ofta omöjelig. Men en oförfaren kunde tro fig finna nog upodlingsfält, då han kaftar ögonen på en hop vidlyftiga myror, fom dock beftå af idel hvitmåffa. Denna bår vål på fin yta några magra våxter, fmått Ljung, hjortron m. m. hvilka dår må anfes, fåfom plantæ parafiticæ; men intet vegetabile fins, fom, en gros, fvårare låter fig deftruera och til jord reducera, ån hvitmåffan. Ånnu år det obekant, på hvad fått af denna måffa, fkal kunna tilredas en bårande jord, utom en befvårlig blandning eller tilfats, fom fållan lönar mödan.

Bergflaget år hår det famma fom öfver hela Bohuslån. Den röda fåltfpaten har ftor öfvervigt; qvartz och fkimmer utgjör nog liten del. Detta, få vål fom fkapnad och låge, låcka ej en malmletare håråt, fom kånnare berättat. En auctor, fom i Kongl. Patriotifka fålfkapets handlingar, projecterat, at Bergen i Riket fkulle fkattlåggas, kan vara fåker, at når fkog och bete undantages, ville ingen arrendera alla Håradets Berg, ehuru de til åfventyrs utgjöra 3 qvadrat-mils area, för 3 dal. S:mt årligen; men Håradsboerna fkulle vål vara fårdige at contribuera 300 dal. årligen, om de kunde flippa de hinder, deffe bergen göra i deras fkogs-kjörflor och öfriga hushålds handtering. Hår finnes ingen anledning til kalkbrott. På några ftållen åro bergen af fkifrig art, och gifva åmne til gråftens murar; men få långe det med arbetslöner och tranfporter förhåller fig, fom nu, förtjenar det ingen upmårkfamhet.

En

En förändring märkes här, uti Bergens ſkapnad. Då man hela norra Bohuslän igenom ſer bergens ſträckningar måſtedels jemnhöga, blifva de här afbrutna och formera en kådja af bergskullar, ſom likna halfva klot.

En anmärkning torde ock här, af naturforſkare, ſom hafva nog tid och nödig kundſkap eller ſkarpſynthet, kunna anſtällas, och upgifves här allena til förſök. Det ſtora naturens verk vid bergens beredande viſar oſs, at från norrpolen genom Norrige ſträcka ſig Bergsryggar från hafvet inåt landet, det är från ſydväſt til nordoſt, och tilſkapa, vid hafsſtranden, ſtora vikar eller kilar, och på landet ſtora dalar; detta continuerar genom norra Bohuslän ögonſkenligen; men förlorar ſig, i anſeende til högd, längd och grofhet, alt mer och mer, ju längre, det nalkas åt ſöder, i ſielfva Norrige och från Norrige. Denna ſkapnad och jordens utſigt, ſynes likſom affſtadna i detta Hårad och mitt för den bekanta Ljungs Kile, der landet börjar få et annat utſeende, af ojemnt ſtrödda bergskullar, alt intil Götha elf. Torde hända, at, vid noga efterſeende, förhåller ſig annorlunda; men tydeliga anledningar kunna viſas til denna anmärkning.

3. Folkets Induſtrie och Näringar.

1:o. Bland deſſa måſte väl *Jordbruket* nämnas förſt. Detta drifves med håſtar, dem man ock om vintern behöfver til ſkogskörſlor. At bruka oxar i ſtället, voro väl en beſparing, ſärdeles

der ladugården år så forterad, at man har 3 kor och 2 håstar. Men den måtte beklagas, som först ville försöka at införa denna seden. Han straffades med at blifva et *landeglam*, som nationens ord lyder, det år, at nåsta söndag på Kyrko-vallen, sedan i alla sållskap och sårdeles Gåstebodslag, blifva en visa och åtlöje; och detta straffet år svårare, ån at sitta på pliktepallen; ty den som straffas med denna, kan altid vara såker om någons medlidande; men, om någon straffas med det förra, så år hvar man fårdig at kasta första stenen.

Man ser håraf, at nya påfund i Landtbruket icke vilja fort hår. Likvål hafva Herr Major. och Ridd. SIMMINGSCHÖLD, samt Herr Major. GEREITH, på sina egendomar, gjordt stora förbåtringar, taget åker til ång och ång til åker, såsom nog ovanligt. Fördomen och gamla vanan gjorde vål sina grimaçer och hoppades, at detta kåtteriet af sig sielft skulle utrotas; men måste dock nu tåla at se detta tiltag vara af Gud vålsignadt med mycken frukt. At på något sått præparera eller stöpa utsådet, år hår en okånd sak. Skogsarbetet tillåter ej många hinder och tidsspillan. För samma ordsak ser man icke hos Allmogen betydeliga arbeten med dikning, stengårdar eller stenhusbygnad. Nyttan begriper man likvål, och bjuder åfven til småningom med de förstnåmnda arbeten.

Hafre cultiveras i detta Hårad ej mycket. Den föraktas, och man tror, at den af Skaparen år åmnad til föda för kreatur, men ej för månniskor. Til annan öfvertygelse, torde många behöf-

hőfva at ſmaka hungersnőden, hvarigenom de kunde få låra; at folket i viſſa landsorter ej főrtjenar főrakt, főr det at deras måſta ſåde beſtår i hafra, nemligen Dahls land, Wermeland, och ſnart alla de, ſom ligga vid Norrſka grântſen; åfven ſom ock, på många ſtållen i Norrige, man icke vet af någon annan ſlags ſåd, ån endaſt hafra, hvilket hungersnőden i gamla tider lårt dem.

Ehuru genſtridigt det ſynes, år det likvål ſant, at den ſåd, ſom hår i Fråkne Hårad måſt cultiveras, år en *blandning af korn och hafra*, der denna utgjőr $\frac{2}{3}$ a $\frac{3}{4}$ men kallas åndock korn, likaſom ſkulle ſålſkapet főrådla hafran, hvilken derigenom főrlorar ſit főrakteliga namn.

Råg och Hvete til någon del, ſår hvar man; ty hvar man vil lefva vål, ſå långt han kan.

Årter och Bönor i blandning ſås rått mycket och nytjas til brőd: gőra och der nytta, at jorden deraf blir vål redd, ſom åkermannens taleſått lyder.

Linſäde brukas őfver alt; men ej til myckenhet, emedan man ej hunnet med våfnad, ſå långt, ſom på andra orter.

2:o. *Boſkapsaſlen* drifves på vanliga viſet, hvarken ſåmre eller båtre, ån almånt i Bohus Lån. Håſtarnes antal år hår til hinder. Goda får finnas hår och der.

3:o. *Storfiſke* idkas icke. Man har 4 mil til öpna hafvet, dit man icke kommer utan med gynſam vind, i anſeende til trånga paſs och ſund på et och annat ſtälle. Inſiö-Fiſket måſte blifva ringa på en ort, där man har få många utvågar til näringar, at en arbets-karl kan förtjena ſin fulla dagspenning, när han vil. På en annan ort, der Arbetskarlen många tider på året är ſyſslolös, kan han gerna vara belåten med det arbete, ſom råntar honom 6 ſtyfver på dagen, eller ock, i en liten inſiö, at fiſka til 4 ſtyfvers värde; men i Fråkne Härad kan dags-arbete gifva mera igen.

4:o. *Skogshandteringen*, är det, ſom fram för annat vårdas. Af Sådesboden, Ladugården eller väfſtolen riktar ſig ingen i denna orten. Som i gamla tider pecus och pecunia voro ſynonyma, ſå blifver här Skogen och penningar et och det ſamma. Ej underligt; ty man dömer ſålunda: när jag 20 dagar trälat med jorden, har jag, näſta år, kan hända, ingen ting för all min möda: men när jag 20 dagar arbetat i ſkogen, ſå har jag ſå många famnar ved, och derför ſå många daler, antingen här blifver regn eller torka.

Under denna ſlags näring måſte åkerbruket ſtå tilbakars. Framtiden får viſa, om det är väl eller illa gjordt. Men åtſkilliga Stånds-Perſoner börja ſtåſja ſin ifver med åkers och ängs förbättring, då de ſe en och annan ſkribent nyligen hafva projecterat ny ſkattlägning, efter Hemmanens nuvarande och upodlade godhet; hvaraf man tydeligen ſer, at auctorer miſstaga ſig ofta på titulen;

rulen; ty når en fådan fkrift kallas, *förflag til* Landtbrukets uphjelpande, bör den heta *Påfund* at affkräcka Landtmän ifrån vidare upodling.

Med fkogen hushållas af en del väl, i många puncter. Såfom: 1:o man är fparfam i hushålningen, tager måftedelen qvift til brånfle, på det man må kunna fälja ftammen.

2:o. Der Svedje-land varit, hägnar man platfen i några år; medan löfträdstelningarna, fom der gemenligen upväxa, hinna undan Bofkapsbett; och af denna puncten drages den flutfats, at i framtiden kan väl timmerfkogen faknas; men löffkog til brånfle torde räcka til.

3:o. Den gamla frågan, huru Barrfkogen bör häfdas, antingen den bör utgalras, eller med ftort och fmått nedhuggas, at lemna öpet fält, til en ny generation, förftår man här tämmeligen at utreda; således, at man nytjar begge fätten, alt efter läge, jord och andra omftändigheter.

Med alt detta äro dock fkogarne i ftort aftagande och förtjena det ömafte förmynderfkap, om ej våra efterkommande fkola nödgas fly landet.

Aftagandet får tilfkrifvas följande omftändigheter:

1:o. Den liderlige får aldrig penningar nog, han hugger, kjörer, fäljer, tager penningar, går på krogen, kommer hem med tom pung och börjar å nyo, på famma fätt.

2:o.

2:o. Folket bor trångt på ſina hemmansdelar. Ruſtningen år dryg, andra utgifter månge; hvar ſkola penningar tagas? i ſkogen.

3:o. En drång vil bli husbonde, han hőr en hemmansdel fahl; lånar penningar och tånker; ſkogen ſkal betalat. Han kőper hemmanet, hugger ned ſkogen, főr at betala ſin ſkuld, in til ſidſta planta.

4:o. Allmånna Lagen fredar alt főr litet våra ſkogar; hvarfőr ock allmogen aldeles icke vil tro, det vara ſynd at ſtjåla i en annans ſkog. Om någon ſtjål til 10 dal. vårde i andras åker, ång, fiſkebragder &c. ſå får han ſtå tjufsrått, blir vanfrågdad, måſte ſkåmmas, ſå långe han lefver; men den ſom ſtjål i ſin nåſtas ſkog őfver 100 daler, han pligtar ej ſåſom tjuf eller miſsgjerningsman, utan efter Bygn. B. Han ſkåms ej főr gjerningen, utan årnar ſig åſtad igen, vid nåſta tilfålle.

Detta våller, at mycket olofligen hugges, och tjufven hugger icke med hushållning, ſåſom husbonden. På många ſtållen måſte derfőr ågaren hugga ned ſtora ſtycken, ſom ligga főr tjufnad til hands; annars år det icke hans egendom.

5:o. Folkets tilvåxt i landet och deras handteringar, Sillfiſket, trankokerier &c. fordra mycket. Yppigheten i husbygnader őkar behofven ej allenaſt af virke; men ock af brånſle. Hőga rum och dőrar, ſmala pelare, många och ſtora fenſter utmårka vår tids ſmak. När Italienſka och Franſka architecturen flyttade őfver til Sverige, glőmde den at taga med ſig climatet; och főr den főrſum-

ſummelſen måſte nu ſkogarne plikta. Torfmosſarne ligga nu i fred, och vånta på den tid, når man hunnet hugga ut ſkogarne, då man torde finna dem på många ſtållen, dår barrſkogen nu grönſkas, utom det de många ſidlånta parker, ſom nu göra minſta nyttan, då komma at avancera til förſta rummet. En enda Perſon i Håradet har nyligen börjat nyttja något af brånntorf.

Den viſe och gode Skaparen har låtet Naturen foga ſig efter våra behof.

Vid Torfſkjörd råknas torkningen för det ömtoligaſte och vigtigaſte ſtycket. Den går låttaſt för ſig på nakna ſlåttbygden, der fåltet år öpet och Bergen, uphettade af Solen, ſnart torka den af naturen kalla Torfjorden. I ſkogsbygden ſaknas denna förmon.

Vedförſlen til ſjös, hvartil et vackert antal ſkutor och båtar underhållas, år ock en förtjenſt, ſom kommer detta Hårad tilgodo.

5:o. *Andra näringar* af många ſlag, kunna råknas tilſamman; men blifva af mindre betydelſe, ſåſom kjörſlor på Edsvågen imellan Uddevalla och Venern. Sillförſel höſtetiden; förtjenſter med bygnad och timmermans-arbete; af ſkjutsningar på ſtora Landsvågen; af Regementet, ſom i detta Hårad har ſin mötesplats; ſmå ſakers förſålgning til Ståderna. m. m.

Når af alt detta ſkal upföras en handelsvåg för detta Hårad, ſå förekomma, å ena ſidan, de

de varor, ſom draga in penningar, ſamt fórtjenſter, nemligen.

1:o. Fór ved, timmer, bråder, virke, frakterna inberåknade; med tåmmelig ſåkerhet	4000	R:dal.ſp.
2:o. Sillfórſlen, ſåkert -	500	
3:o. Sjutsningar, ſåkert -	1000	
4:o. Fórtjenſten af Regements móte	200	
5:o. Alla andra intågter fór arbeten och ſålda varor, gisningsvis	1000	
	6700	R:dal. ſp.

Å andra ſidan fórekomma de utgående penningar:

1:o. Kåſtnaden til ruſtningen ſamt alla ſlags contributioner, afgifter vid Råttegångar, anſókningar m. m.

2:o. Handtverkares och tjenſtefolks lóner, ſom til en del gå utur Håradet, jåmte fårgare lóner på hemgjorde våfnader.

3:o. Hvad til hushåld och handteringar ſkal kjópas, och blifver rått mycket, ſåſom, ſpannemål, håſtar, kor, ſlagtenót. Segel, togverk, och andra fórnódenheter til Seglationen. Låder, klåden, tyger, lårfter; granlåt fór vackra penningar; Brånvin icke til fórgåtandes. Detta alt tilſamman taget kan råknas, i det högſta taget til - 6000 R:dal. ſp.

Således kan ófvervigten i handelen med ſåkerhet årligen råknas til 700 R:dal.

men

men då svåra missväxt-år infalla, och mycken säd måste köpas, går balancen til andra sidan.

Til större förmögenhet skulle allmogen kunna komma; men har följande hinder.

1:mo. *Yppigheten*, som hos gemene man stiger mer, än hos Stånds-personer, och visar sig 1:mo i kostsamma Bröllop, hvarvid graderne af åra räknas, på samma sätt, som vid drabbningar; ju flere man stupat på platsen, ju glorieusare. 2:do. En osed har inkommit, at på en dag aftaga all sin åker och äng, med et gille. Så börjar den ene om måndagen, hans granne tisdagen, &c. på detta sättet får man gästabod hela veckan. 3:o. I dageliga lefnaden är ock kåsthållet bätre, än på många andra orter, och mattar hushållet. 4:to. Antalet af krogar förhåller sig emot Hemmantalet, såsom 1 til 4, och hafva månge stor omsorg derom, at desse näringsställen måtte hafva sin goda utkomst. 5:o. I anseende til klädnad, anmärka många förnuftiga, at yppigheten redan gått alt för långt, och årligen tilväxer. Skulle en fiende komma i landet, det Gud nådeligen afvärje, och vilja utpråssa contributioner, så kunde han, första Terminen, vara nögd med allmogens Silke-kläden, andra Terminen, med deras Silfverspennen och knappar, tredje, med köpta tyger och fina lärfter; fjerde, med couleurta kläder; sedan kunde folket stå i den gamla grå Bonde-drägten, utan verkelig skam; men lika ärliga och beskedeliga; såsom gamla Bonde-titulen lyder.

2:do. Det andra hindret til ſtörre förmögenhet är, at jemnvigten imellan Husbonde och tjenſtefolk är ſå anſenligen rubbad, at man nu aldrig mer tyckes böra upläſa tjenſtehjons förordningen; ty at publicera en lag, ſom nödvändigt måſte öfverträdas, är at med ſamma förſvaga all lag, ſå vida diſpoſitionen til öfverträdelſe hvar gång tilväxer.

3:tio. Et hinder til Landets ytterligare förkofring är änteligen äfven det, at qvinkönet ej ſer ſig tiltränga ſå mycken induſtrie, ſom på andra orter; ſåſom at väfva, ſticka, m. m., at ju de köpa en god del af ſådant arbete; långt ifrån at de ſkulle tilgripa ſådana mansarbeten, ſom på andra orter ägna könet, neml. ſå, plöja, ſlå, tröſka, hvarvid deras heder ſkulle alt för mycket lida.

4. Invånarnes ſeder och ſinnelag.

Allmogen förtjenar *beröm* för

1:mo. *Arbetſamhet och flit*, ſärdeles utom huſet och på mans-ſidan. Hela året gifver Bonden ſyſſlor. Då ande-tiderne äro förbi, har man med ſkogsarbete at göra, ſom fordrar många dagsverken, allena til tranſporten, emedan man från några Hemman har 1 och en half mil landväg til ſtrand, på andra ſtällen måſte veden kaſtas i vatnet til flottning, och uptagas igen 2 a 3 gånger.

2:do. *Hjelpſamhet* inbördes, hvarigenom mången fattig länge håller hufvudet uppe, äfven ſom ock de husarma njuta mycken omvårdnad.

3:o. *Färdighet* til hvarjehanda sysslor; emedan månge låra sig at skrifva, at svarfva, snickra, gjöra hjul, jåmte andra handtverkerier; hvarmed landet år vål förfedt.

4:o. *Fridsamhet* och stillhet, så at på nykter maga sållan hőres af slagsmål; vid samqvåm och gåstebods-tilfållen år det brånvinet som bullrar, men icke folket.

5:o. *Höflighet* och *beskedlighet* i jemnförelse med andra, som åro possessionati. Man talar ej om dem, som sitta på nåd, nöden lårer dem at hålla hatten i handen.

6:o. Hvad *Snygghet* betråffar, i matredning, klådnad och eljest i dageliga lefnaden, tager denna Allmogen företråde för många orter. De Farsoter, som af osnygghet plåga taga sin nåring och befordras, hafva ock i detta år gjordt mindre nederlag hår, ån annorstådes, hvartil ock mycket hjelper, at man bor så nåra Staden, och at Allmogen, då en smitta yppas, låter sig af Prestterskapet öfvertalas at skyndsamt söka Bot. Folknumern stiger ock således nåstan hvart år.

Deremot år *lastbart*, at ringare folket ibland af ilska, ibland af kitslighet, så gerna brukar det nedriga vapnet at begabba. Detta hindrar folk ifrån all lostig tåflan och imitation af gagneliga påfund. Ingen nyhet skonas för detta straffet, utan allenast då någon kommer med ny granlåt, och lårer folk at stiga alt högre och högre i yppighet, hvilken blifver deras andra last, som förråder et högfärdigt

 hjer-

hjerta; hvilket med tiden måste få fattigdom vid sidan. Och om det en gång kommer dertil, at Landet klåder af sig skogarne, så får vål folket klåda af sig granlåten.

Då man omrörer folkets seder och sinne, upstår den frågan, hvad verkan det kan hafva på folkets seder, at ej bo i en afkrok, utan i folks frequence. Man har hår omkring 4 a 5 ståder, som flitigt besökas, Regementsmötet hålles innom Håradet, Rörelsen på den långs igenom strykande Landsvågen år så stark, at ofta 40 Håstar gå ut om dagen: annars 2, minst en gång i veckan. Denna conversation för allmogen måste hafva något inflytande i deras seder. Såkert år, at det kan civilisera; osåkert om det ock moraliserar. Skulle man våga at spå något för framtiden, så år troligt, at allmogen så hår, som på andra orter i riket, år efter år, aflågger den gamla hårdheten och håg för våldsamhet; men ock tillika uprigtigheten i handel och vandel, tal och omgånge. Som Allmogen flitigt reser til Ståderne och umgås med grannar, har den ock inga fårskilta plågseder, eller cerimonier vid Bröllop, Trolofningar, Gillen, Besök, Lekar, m. m., så framt man icke vil gå in i detaillen; då har gemenligen hvar Soken sin egen ritual. Deras Lefnads-sått har icke eller just något egit. Det utgör en blandning af det Vestgöthska och det i Norra Bohuslån. Det vanliga tunbrödet, som råknar Norrige för sin födelse-bygd, och år brukeligt i alla svenska provincer, som stöta til Norrska grånsen, såsom Dahls-land, Vermeland, Dahlarne, Vesterbottniska orterne, m. fl.; men

men i synnerhet brukas i hela Norra delen af Bohuslån, börjar i detta Hårad aftaga; men är dock här ej aldeles obekant.

5. Ortens Ålderdoms Minnes märken.

Dessa äro til det måsta, lika med dem, som i det öfriga Bohus Lån förekomma. At uplysa dem med sagor, är et onyttigt arbete: trovårdiga beråttelser och documenter äro ej at tilgå. Runstenar finnas här icke; Ättehögar, på många stållen. Qvarlefvor af Borgar och fästen synas i de högsta berg, men man slipper der råkna Bastionerne. Inga actioner hafva, i förra krigstider, här förefallit; dock utvisar man det fält, der en dansk Armée haft sit Låger, och gamla mån komma ihog Regementernes namn af deras Chefer, Hvitfeldt, Brockenhusen, med flera. Man omtalar ock, huru efter Marstrands öfvergång, en Dansk gallère-esqvadre lupit in i Liungs Kile; men, då den, i mistigt våder, nalkats landet, låtet afskråmma sig af en lång rad fiskegårdar; hvilka liknadt en linea af några upstålta Regementer.

Sedan de Åldste ibland Folket gått utur tiden, hörer man nu icke talas om Baltzar-Feigden och Gyllenlöfs-kriget. Några få lefva ån, som i K. CARL XII:s krig varit med transporter åt Norrige, och plåga förevita denna tidens ungdom, at den icke vet, hvad det det är at slita ondt; annars har man här en Epoque, *ifrån den tid Helsingarne lågo här*. Det var år 1743, då grannen efter det Finska kriget, ifrån Norrige var fårdig,

 öf-

öfver en nybygd Brygga vid Svinesund, at bryta in i Landet; emot hvilken våra Regementer straxt ryckte an, då ibland andra Helsinge Regementet, öfver vintern, var inqvarteradt i detta Hårad; men år 1744 marcherade hem igen. *)

Gamla documenter uti ägotvister, samt andra civila, så vål som criminella mål, från början af 15 Seculo, finnas hår och dår ibland folket. Vid Kyrkorna finnes ingen ting från åldre tider förvaradt. Moderkyrkan, Forshella, itåndes år 1764 af Ljungeld, hvaraf alt brånbart, alt in til Likkistorna, föröddes. Ibland Annexerne råknas ock Grinnered, som långe, och inemot denna tid varit vida kånd, och emottaget gåfvor från många inrikes, ja åfven utrikes orter, och synnerligen i denna affigt, haft en högtidelighet midsommardagen; men nu förlorat sin dyrkan och håller på at råka både i glömska och fattigdom.

Den som kånner dialecterne i Norra delen af Bohus-Lån, samt Vestergöthland, finner en blandning

*) Det år egenteligen Allmogen norr före, eller nårmare Grântsen, som vet at tala om de gamla Krigen. I följe af General SEHESTEDT, en Anförare för Danska Hären, och hans förnamn Hanibal, borde man såga Balse feigden: men som man har et ej ovanligt namn Balzar, så har folket med tiden antaget detta i stållet, och kallat den Balzar-feiden. Hår år annars en confusion uti ratio denominationis. Hanibal SEHESTEDTS krig, som en del kalla Balses-feigden, började 1643, slöts 1646; men Balzar KRABBES krig, som en del kalla Krabbe-feigden, började 1655, slöts 1658, då lånet blef Svenskt. GYLDENLÖFS krig varade ifrån 1674 til 1679 och kallades 5 års ofriden.

ning af bågge i Fråkne Hårad, som ligger i granskap med bågge. De gamla Norrska Dopnamnen, som ännu lefva uti gamla Mån och qvinnor, til ex. Masc. Relf, Banse, Simma &c. Fœmin. Thorbor, Gunnur, Åhsa, &c. börja ock efter hand at dö ut. Man finner, på et och annat ställe hår i Lånet, gamla Adeliga norrska Åtter, hvilka til en del naturaliserade och uptagna ibland Svenska Adeln, men sedermera ansedde som utslocknade, ännu finnas bortstuckne ibland Allmogen. Hår i Håradet år vål ingen sådan; men Månsköldska familien, til ex. finnes i Granskapet, på Tjörn, och har jag i år sedt en Tings-Råttens Dom af förlidet år, imellan två Bönder, af hvilka den ene heter Månsköld.

Berömmeliga gerningar åro yppersta titulen vid orters beskrifningar, som tillika röra folket; och må vål lågga kronan på alla de öfriga puncterne.

Efter den smak, som hårskat i förra tider hos alle, och i senare tider hos många, bör då först frågas efter, om ej folket i Fråkne Hårad, til sit odödeliga beröm, kan upråkna, huru många af sit slågte de hunnit slakta, eller jaga från hus och hem, eller plundra til gods och egendom m. m. hår blifver historien mager; om de i åldre tider haft del i folkets vikinga-fårder, kan ej sågas. Dels torde belågenheten hindrat, emedan man på 4 mils våg år skild från öpna hafvet, hvilket man ej råcker förr, ån vid Marstrand; dels har man inga minnesmårken vid Strånderne. De förr omtalte Borgar torde tjent til Landtkrig; men inga teken har man af de, i gamla Nordiska språket, så kallade Nöster, eller uphalings platsar, i det

 man

man nytjat en god naturlig belågenhet at updraga och öfver vintren, under en förskatsning, förvara sina röfvare-fartyg emot fiendens försök. Skulle af alt detta såkert kunna slutas, at folket i Fråkne, i gamla tider, ej inlagt beröm med at plundra, röfva och mörda til sjös, så torde detta, efter förnuftets och Christendomens föreskrift, få råknas I:o. som en berömmelig gerning.

2:o. Med hela Bohus Lån har man hår gemensamt det beröm, at man aldrig besläckat sig med otrohet emot Öfverheten.

3:o. Sårskilt har folket förvårfvat sig loford derför, at då många andra orter kunnat upvisa förbrytare nog emot förbudet af privat Brånvins tilvårkning, under alla dessa åren, ej mer ån en enda funnits brotslig i detta Hårad: utan alla både allmoge, och ståndspersoner så uprigtigt aflemnadt sina Brånvins pannor, at ej minsta anledning år, at nu misstånka någon enda för undandölgning.

4:o. Åfven som, i alla tider, vid angifningar til Kronans skatter och contributioner, man hår varit mer uprigtig ån på en del andra orter i Riket, så har ock folket, når Kongl. Förordningarne om råntornas utgörande i specie mynt, år 1776 utgingo, ej betedt sig med otålighet, då man från andra orter, velat göra försök at vinna lindring eller åndring, utan med tilbörlig lydna och villighet utgjordt sina skyldigheter. Blifve ock det i alla tider detta folkets största beröm, at frukta Gud och åra Konungen.

Physisk

Physisk och Oeconomisk Beskrifning öfver Inlands Nordre Härad *i Bohus Län, som visar* 1. *Dess Läge.* 2. *Dess Natur och* 3. *Dess Bruk;*

AF

SAMUEL LYDÉN.
Kyrkoherde i Östmål.

I. Landsortens Läge.

Detta Hårad, som består af *Solberga*, *Spekeröd*, och *Östmåls* Pastorater, utgör i hela Hemantal 229¾. Har et enda Såteri, som ligger i Holta Soken, nemligen det pråktiga *Gullbringa* *), som förtjente en sårskild beskrifning, så för dess vackra belägenhet och Åbygnad, som exemplariska bruk och upodling, under en Patriotisk och Oeconomisk Ågare, Grosshandlaren i Götheborg, Herr SAMUEL SCHUTZ.

 Folk-

*) Beråttelsen, huru detta Såteri fådt sådant namn, år denna: Då Drottning MARGARETA var regerande öfver de Nordiska Riken, såges Hon, stadd på sin resa til sjös ifrån Norrige, sedan Hon med Skeppet måst inlöpa för motvind, i den kilen, som en fierndels mil hårifrån, går intil landet, hafva förlorat en sin båsta Gullring. Med alt efterletande skal den icke hafva funnits igen, hvarföre Drottningen ock kallat bemålte kil, *Tjufvekil;* men når Hon hunnit up på Landet, dit, der Såteriet nu år belåget, hvilken plats förut hade et annat namn, skal någon kommit, för at bringa Henne Gullringen åter. Hon skal då hafva sagt: Denne Gård skal heta *Gullbringa*, och du skal få den samma, at bebo.

Folk-numern uti Håradet lårer stiga, i det nårmaste, omkring 6000 själar.

Dess Låge ifrån norr åt söder år intil Saltsjön, ifrån den så kallade Grödåen, som gör Håradsskilnaden imellan detta och Fråkne Hårad, til Brattöen uti Holta Soken och Solbergs gåll. Dess öfrige grântsor ifrån Norr, Öster och Söder omkring, åro Fråkne-Torpe-och Södre Hårader, eller Forshella, Hjertum, Karreby och Thorsby Pastorater: Landet innefattar en stråcka i långden af 3, och i bredden af 2 mil ongefår. Allmånna Landsvågar åro genom Håradet ifrån Kongelf til Uddevalla och Svanesund åt Orust, samt från Kyrkebyn til Tjufkil, och Bockesten til ålfvevågen. Fårgeståder åro vid Kågenås til Tjörn, och vid Svanesund til Oroust. Tingstållet år Smedseröd. Tillydande Öar åro, under Solberga, Ramsöen 1-fierdedels Hemman, Löföen halft Hem., och Brattöen, som bebos allenast af Fiskare. Under Spekeröd höra Ståningsöen och Stora Askeröen: Den förra halft Hemm., har vacker skog, god åker och ång, samt en fördelaktig Hamn vid Ståningesund. Den senare åfvenledes, som består af 4 Hemman, bebos af Lotsar. Hår år Tullhuset Kalfven belåget. Ståderna Götheborg, Kongelf, Marstrand och Uddevalla, de senare inom 3, och den första 5 mil belågne, kunna af Landsortens Invånare besökas med beqvåmlighet; både til lands och sjös.

2. Landsortens Natur.

Som Bohus Lån, i allmånhet, tåflar i förmoner med de båsta Provincer i vårt kåra Fåder-

nes-

nesland, så torde förmodeligen denna del af Inland, sårdeles åt sjökanten, vara ibland de behageligaste, indrägtigaste och Folkrikaste orter i Lånet. Ty ehuru den samma år, som nästan öfveralt i Bohus Lån, mycket bergsatter, har många ohyggeliga och stora *bärg och kullar*, bland hvilka den namnkunnoge Blåkullen på Brattöen, Schiffer berget i Jörlanda soken, Bua berg eller Slottsberget och Börgsflog vid Hällungen samt Guldborga i Östmåls soken, på hvilka sistnåmnde förmenes fordom varit Slott och Nåskonga Palats, åro de mårkvårdigaste, åfven bårgstrakterne åt söder och utmed saltsjön åro måstedels nakne och ofruktsamme, hafva de dock sin goda nytta med sig; såsom at dess högder tjena boskapen til svalka emot sommarhettan, och flerestådes til skjul och lugn för storm och oväder, gifva Åkerbruket understöd med torf och gödsel, sårdeles de så kallade Ko-bårgen, (deråst boskapen hafva sina stånd hetast på sommardagen) och i synnerhet bidraga til dalarnes och slåtternes frukbarhet, som åro belägne imellan dem. Desto angenåmare åro ock bemålte dalar och slåtter, såsom mångenstådes med vackra skogslundar beprydde, hvilka gifva ägarne nödigt husbehofs brånne, och för öfrigt allestådes ganska bördige i bete, ång och åker, för hvilken, ofvannåmnde berg, på sina stållen göra god hägnad. Nåra intil Schifferberget ligger et annat, som kallas Rådals-berget, vid Saltsjön: i hvilket skal finnas Silfvermalm, som General Roos på 30 talet låtet probera: men för brist på skog och malmens ringare halt, lårer intet vidare dervid blifvet påtånkt. At några teken vidare finnas til *mi-*

nera-

neralier uti våra mångfaldiga Håradsberg, har jag ej kunnat utforska och förspörja: Ej eller finnes någon surbrun i Håradet; en och annan kålla gifves dock, hvars vatten har någon likhet i smaken med bleck. Det omförmålda Schiffer berget tyckes naturen hafva åmnat til mer nytta i allmånna Hushollningen, ån man ånnu dragit deraf. Hittils har man nögt sig med, at aptera de der brutna stenskifvor, at lågga öfsen (takfoten) på Halm-Tang-och nåfvertak; men det synes icke omögeligt få bereda dessa skifvor, at hela tak deraf kunde låggas, hvilka, som årfarenheten visat annorstådes, blefvo både varaktigare och mindre kostsamma, ån de med tegel belagda.

Utom Saltsjön, som ensam föder en stor del af Ortens Invånare och riktar åfven så många andra, har ock fasta landet en hel hop tåmmeligen *Fiskrike Insjöar*, i hvilka finnas Gåddor, Abbor, Åhl och Mört; och uti en, kallad Holmevatten, belågen i Jörlanda soken, den sköna fisken Röding. Braxen finnes allenast i Hållungen, som år den största ibland desse Insjöar, belågen i Östmåls Pastorat, en hel mil lång, och en fierdedels mil, mer och mindre, bred. Den år mycket djup, samt dess strander til mer ån två tredjedel ofruktbare, bergsatte och djupa, i anseende hvartil, han icke eller år så fiskrik, som han år stor til. Utur dessa sjöar löpa tilråckelige Åar och strömmar, för Tull och Husbehofs qvarnar tjenlige, i hvilka åfven, nåra saltsjön, åro på sina stållen förmonlige Laxörefisken.

Saltsjö strånderne har naturen försedt, til

Sjö-

Sjöidkares fördel, med många *goda Hamnar*, både för större och mindre Farkostar, tjenlige ställen för Sill-Salterier och Trankokerier, af hvilka, de förre, til et antal af ongefärligen 10 stycken; men de senare, större och mindre sammanräknade, dubbelt flere, här äro inrättade. Fjordarne vid Häradets strander, äro nu förtiden långt ifrån så fiskrike, som de berättas fordomdags hafva varit, hvartil Allmogen skäligen tror, Trankokerierne vara skulden, och utkastandet af Sill-afskråder. Åtminstone duga ej särdeles de, så kallade Rösjögårdar, som stå nära intil något Salt-och Trankokeri. Inga särdeles Ostron-grundar gifvas uti desse Fjordar.

Södre delen af Häradet, eller Solbergs Pastorat, har någon *Löfskog*, knappast likväl til husbehof tilräckelig; men på ganska få ställen, Gullbringa Säteri, samt några Hemman i Holta Soken undantagne, finnes annan skog. Deremot är denne delen af Häradet bördigast i åker och äng. Nordre delen åter, som består af Spekeröds och Östmåls Pastorater, och särdeles en del af Spekeröds, samt mäst hela Uklums soknar, äro skogrike både af barr-och löfskog, hvilken växer förträffeligen fort, der den väl skötes, och är en väsentelig del af Landets Härlighet.

Jordarterne äro olika och af flere slag: Den dominerande jordmonen är Leran, dock på få ställen ensam, utan mäst i sammansättning med sand och mulljord; de öfrige slagen äro annorstädes, ensam Ör, sand-eller svartmylla. Slättbygden och den åt saltsjösidan, har den bättre jordmonen, bestå-

ſtående af lera, ſand-och mull-lera, och år altſå bördigaſt i åker och äng: Deråſt åkerjorden, vid det bruk hon nu hafver, gifver, af all ſlags ſåd, per medium tagit, imellan 7:de och 8:de kornet. Skogsbygden deremot, har den ſåmre, beſtående nemligen af ſand och mojord, der åkren ſlår myc-ket felt i torra; men gifver vål igen i våta år. Ängmarken likaledes, år, på de flåſta ſtållen, förtråffeligen bördig och blomſterrik, gifver et för boſkapen ganſka hålſoſamt föder, hvaraf den ſamme vål trifves, ſå at ſållan å honom någon ſjukdom förſpörjes. *Climatet* år ockſå i allmånhet ſundt och hålſoſamt, hvaruppå det torde få anſes ſom bevis, at de af ortens Invånare, hvilka lefva ordenteligen, altid åro friſke, raſke och fruktſamme. Ändteligen bör icke obemålt låmnas, at denna landsorten, til Åkerjordens uphjelpande, åfven år förſedd med god *märgel*, och hoppas man, at Allmogen hådanefter lårer ſe efter, hvar den finnes och begagna ſig deraf, ſedan Handelsmannen i Götheborg, Herr NICL. SVENSSON, upſökt den på ſin gård, Ulricålunds ägor, i Spekeröds ſoken, och dermed ſamt med tilhjelp af Lera, til viſſa 100 proCt förbåttrat detta hemmans magra åkerjord, ſamt ſåmedelſt gifvit ortens Invånare et upmuntrande och prisvårdt efterdöme.

3. Landt-Bruket.

I:o. *Åkerbruket*, håfdat ſom det bör, år hår i orten lått och makeligt, ſå at en Åkerbrukare, ſom lårt förſtå, at ſom det kommer an på Naturens Herre, at varna Åkerjorden, det hörer honom til, at förekomma hennes vattuſot, i ſå mår-

to

to kommer beqvåmligen ut med sit arbete. Men han har at i akttaga, at han förser sin Åkerflat med tjenliga och nödiga diken, lägger åkrarne lagom breda, högst 6 alnar; ty de bredare hålla sig längre våta och sura. Han bör tilse at åkrarne äro i mögeligaste måtton råta, litet och jämnt ryggade med sina ordenteliga vatuforar. Han behöfver då här icke plöga dem mer än 2:ne gånger om året för Korn-och en gång för Böne-sädet, har icke destomindre, en lucker, ren och tidig åkerjord.

Huru mycket *Storskiftes delning* i byalag bidrager til åkerbrukets bättre skötsel, är allmänt bekant. Önskeligt voro, at den allestädes hade för sig gått; men hvaräst den redan skedd är, ser man vackra förbättringar innom, och många upodlingar af åkerlyckor, utom Gården, hvilke brukas til Lin-Råg-Hvete-och Hafre-säden. Få hemmans brukare hafva det utrymme af jordägor, at de kunna bruka Trädesjord. De tro ock, at den lilla åkerjorden, med större fördel nyttjas til vårsäde, när den gifver 8:de a 9:de kornet, samt mer och tjenligare foder för boskapen. Som åkerjorden i allmänhet är liten, lärer utsädet, per medium taget, i ensäde ej kunna, i denna landsort, räknas högre, än imellan 14 och 16 tunnor på helt Hemman. Multiplicerar man Hemmantalet 229 med 15, så blir utsädet, i hela Häradet, ongefär 3435 tunnor: Desse åter med 7 blir årliga afkastningen 24045 tunnor, hvaraf med nog säkerhet kan slutas, at på hvar brödätares lott, spåda barn undantagne, faller om året öfver 4 en åttondels tunna.

Vid

Vid sjökanterne, der den styfvare Lerjorden i synnerhet finnes, bruka Åboerne, utom några åkrar de nyttja til höst- och Hafre-såde, at mästedels dela sin åkerjord midt i tu, för korn samt böne- och ärtesåde: dels för den ordsaks skul, at ärte-och böne-spanmålen är i allmogens Hushollning drygare och til flere behof tjenlig, än sjelfva rågen, och betalas, åtminstone borde betalas, nästan så högt, som rågen: dels emedan åkern, då Gud gifver god växt deraf, gödes och rensas af detta såde så förträffeligen, at kornet derefter sällan slår felt. Är också en nödvändighet i anseende dertil, at som de flästa hafva liten, så kallad boskaps födsla, och måste för vinter körslor skull, hålla flere hästar, så faller äfven liten ladugårds gödsel. Med torftäkt, Ljung och Löfbrott, samt ene- och granris kunde och borde detta något mer hjelpas, än förmodeligen i allmänhet sker. Det i början, för god åker-och änggödsel, så mycket gätna sillegålet ifrån Trankokerierne, begynnar efter hand at förkastas; ty utom den olideliga stank, som det förordsakar, hvilken håller efter ifrån hösten til våren och sommaren, at plogmannen sliter ondt med at hålla i styret för vämjelses skull, samt tillika, på sina ställen vid landsvägar, incommoderar resande, vitnar förfarenheten, at dermed beströdde åkrar, 2:dra och 3:dje året, i större mon försvagas, än de första året förbättrades, och hvad ängfodret beträffar, så torde det af samma gödsel, för boskapen blifva både osundare och osmakeligare. En och annan har i det stället, förleden sommar, gjort en prisvärd början med, at hämta gödsel utifrån Skärgårdarne.

Hvad

Hvad *Såningstiden* angår, fom år af få ftor betydelfe, få aktas den tidigafte főr den båfta. Sållan gőr vårfroft någon fkada vid faltfjőkanten. Hvarken froft eller fnő fkåmmer bőnan, allenaft hon intet drunknar. Ju oredigare åkren faller och fkifvar fig, defto frodigare plågar våxten blifva. At ftőpa fåden, fom utfås, vet jag icke om någon hår i orten brukar. Korteligen: Åkerbruket, fom fkőtes af de måfte főrfvarligen, af några berőmligen, år på en tid af 10 års főrlopp, anfenligen főrbåttradt, få at af ortens invånare mera fpannemål kan afyttras, ån de behőfva inkőpa.

2) Hvad *Äng-fkötflen* beträffar, få kan man ej af Allmogen, fom hår bebor merendels fmå Hemmans delar, fordra några ftorverk, genom deffas omlågning til åker, hvartil fordras den ftyrka af arbetsfolk, gődfel, gårdfle och plogmakt, fom få enfkilt åga; men vål kan det påftås, at ångarne mera fkonades főr det fena och tidiga hőft- och vårbetandet, famt det fkadeliga och vederftyggeliga uprotandet af fvinkreatur. Idoge Hushållare, fom detta akta, derjåmte rothugga, bortrődja Ene och Vide, afleda kållfprång och bortfkåra tufvor, der alt detta, eller någon del behőfves, hafva at fågna fig af nog bőrdige och vackra Ångar. Kreaturs főd'flan torde i det nårmafte őfver hufvud kunna utfåttas til *20* klafbundne kreatur, 8 håftar, *20* a *30* får på helgården i detta Hårad.

3) Hvad åndteligen *Skogsbruket* vidkommer, fom på flere ftållen hår i Håradet utgőr en betydelig artikel; få főrtjenar det både lof och åtal.

Det förra förtjenar Allmogen dermed, at den, til egit husbehofs brånne, sållan nyttjar annan ved, ån ene, toppris och qvist: at i södra delen af Håradet, ehuru en stor del derstådes åger så mycken Löfskog, som de til egen förnödenhet i det måsta kunde behöfva, brånnes dock icke stort annat, ån torf; deremot hyssa de vål sina Lundar, dem de hafva måst af ahl och någon björk til ågoprydnader, och någon liten afhåmtning årligen til afsalu. Berömligt år åfven, der rikare tilgång gifves, at den spåde skogen qvistas, vårdas och hågnas, tils han vuxit öfver boskaps bettet, at yxen, som ordspråket ljuder, år ståndigt på Ahleroten, så at den ej får måssas och rutna, utan i sin råtta tid hugges, rensas och qvistas, och kan altså jåmnt skjuta nya och friska skott: at tall-och barr-skogen försigtigt galdras och alla slag hugges vid sin råtta tid: at getter, som mycket skada all slags skog, på få stållen finnas.

Denna tilbörliga ans och skötsel har gordt och gör ånnu, igenom Guds vålsignelse, at, ehuru det ej kan nekas, det skogen i nog betydelig mon mot forntiden, sårdeles på vissa stållen förminskats, likvål och oaktadt det af en och annan påstås, at ifrån detta Inlands Nordre Hårad, årligen aftages til omkring *2000* famnar ved, utom timber, slagor, gårdsle, rysjöris med mera; år dock en så hårlig vålsignelse af skog ånnu hår tilfinnandes, at en befarad brist deraf i framtiden, torde til en stor del afhjelpas, om dess missbruk, i de delar, som både mögelige och allmogen nyttige voro, aflades. I Solbergs Pastorat, så vål som vid

sjö-

ſjökanten, i Spekeröds och Östmåls Soknar, har nöden gordt invånarne til goda Hushållare i den delen, at de hafva ſina måſta gårdesgårdar af ſten; men i ſkogsbygden gårdas och underhållas de måſt på ſkogens bekoſtnad, af ſkidor och ſtör, eller af eneris, hvilket årligen tarfvar reparationer med ſtör och ſlagor. Halmtak borde båttre röſtas och bindas, då de ſtå långſt, men deſſe låggas måſt med löshalm, och bindas med ſå kallade Farveds ſtåckar, hvartil, jåmte torfvalar, til en huslånga af några och tjugu alnar, åtgå *4* tolfter halftimber, ſom, innom *10*, *12* år upruten, tillika har uprödt och förderfvadt halmen. Sten til golf, i Stall, Lador, Fåhus och flere uthus, kunde ſpara mycken ſkog. Huru mycket deraf årligen medtages til de i Saltſjön brukelige Ryſsjögårdar, år en både öm och betydelig ſak: Öm, emedan mången derifrån, igenom Guds vålſignelſe, håmtar ſin betydeligaſte ſofvelvahra om året: betydelig, emedan han tillika dermed ödelågger årligen flere tjog våxande trå i ſkogen; ty der lång utgrund år, fordras ofta *100* a *140* ſå kallade reſlor til hvar Ryſsjögård, dem iſen gemenligen om föråret, altid bortförer, då nya måſte anſkaffas i ſtållet.

Någon *Ekeſkog* finnes ock i Håradet, och deribland, mycken ſå kallad ſkrott och kratt, ſom ſtår til ſkada för åker, ång och betesmark. I Uklums ſoken år en ſå kallad Gröſsås, öfver $\frac{1}{4}$ mil i omkrets, med Ekekratt, det år, ſådant buſkaſje, ſom ej ſkjuter ſtam, utan med krokuga ſtammar och grenar breder ſig omkring, ſå bevuxen, at både menniſkjor och boſkap, ſvårligen kunna

 trån-

trånga sig fram; men deremot utgör et tjenligt tilhåll för odjur och roffoglar, som göra Åboerne, i bemålde Grössbyn mycken skada på deras boskap; borde altså bortrödjas, til förmon af några hundrade famnar ved, hvarigenom den andra skogen kunde sparas något år.

4) Änteligen får man ock om denna orten och til Invånarenas beröm, ej förtiga, at *Trägårdsskötseln* idkas både med flit och insigt, så at mycken frukt säljes härifrån i Städerna och åt Skärgården. Konsten at ympa, oculera och tämmeligen väl sköta fruktbärande träd, öfvas flerestädes, både af torpare och Gårdsbrukare, och äro ganska få Hemman, som ej hafva sina större och mindre vackra Trägårdar. Likaledes länder Allmogen til loford, at af *Biskötseln*, särdeles i Östmåls Soken, hämtas mycken fördel. Bien skötas på det enfaldigaste, dock tämmeligen försigtigt vis, och trifvas så väl, at man hoppas de ökas med tiden til den mängd, som orten någonsin kan tåla. Man gifver dem måtteligen stora, ja häldre små kupor at bo uti; ty ärfarenheten har lärt, at de uti stora kupor gifva färre och senare svärmar. Man conserverar dem för myror med vatnhoar, eller häldre med ludna Harskin, som bindas omkring bibänkens fötter, för ohyra om vintren, med qvistar af torn, törne och stickelbärsris, lagde på flustren, och i halmmattan här och der instuckne. Man skaffar dem, i mögeligaste måtton lugn, för de starkaste vindarne, och vil försöka, hvad fördel det kunde medföra, at hafva dem i hus öfver vintren uti inrättade brädskjul, intil någon tjenlig husvägg.

vågg. Man ſlaktar hvad ſom öfverſtiger behofvet af Afvelskupor, och tror at de öka ſig då bättre, än när de ſå ofta ſkola oroas och ſtöras igenom det beſvärliga ſkattandet, och den nästan ogörliga omſättningen af lock, krantſar och bornar, hvarunder Viſen ofta förkommer, en myckenhet bi mördas och biſkötaren illa medfaren, nödgas flygta från hela förrättningen.

5). Inlands *Boſkap*, är på ſina ſtällen af större och bättre; men i allmänhet af medelmåttigt ſlag, för öfrigt treflig och friſk, hvartil mycket bidrager, at han ſkötes väl och fodras, på de fläſta ſtällen, af mannen ſjelf i huſet, och änſkönt Ladugårdarne gemenligen här i Häradet äro ſmå, ſäljas dock årligen til Städerne och på marknader Slaktoxar och Kor, Oſt och Smör.

Landsortens *Häſtar* äro ſå mycket bättre, ſom de fläſte Åboar, ej allenaſt förſe ſig med Afvel til husbehof, utan ock til afſalu. Mången ſynes dock i ſenare affigten icke hushälla ſärdeles väl, då han har, kan hända, nästan ſå många Häſtkreatur, ſom Kor.

Får-Afvelen är nästan öfveralt en blandning af Svenſkt, Spanſkt och Ångelſkt ſlag. Deſs trefnad är vanſkelig, ſå at årligen klagas öfver Fåraſjukdomar, ſkabb, koppor, kringſjuka och vattenſot. Briſt på tjenliga betesmarker, är väl til en del orſak dertil, det mäſta gör dock en ovålig ſkötſel, då fåren utan betänkande ſläppas ut i regnväder och på morgondaggen, ſjuka och friſka vallas

las tilhopa őfver ſommaren, och på få ſtållen főrſes med nődigt ſaltſleke.

Svin főđas til myckenhet, trifvas vål och gődas feta af den hårliga bőneſåden, hvaraf man har tilråckeligt både til husbehof och til ſalu. Hår vid anmårkes likvål, t deſſe kreatur, mångſtådes, til bondens både ſkam och ſkada, illa upplőga deſs Åkrar och Ångar.

Inga *Högdjur* finnas i denna orten; men efter deſs natur och belågenhet, ſkulle och kunde ſkogar, Berg och dalar vara vål főrſedde med vildt, åtminſtone af Harar och Fogel, ſåſom de, efter de gamlas beråttelſe, fordomdags verkeligen varit, om en mångd af ſmygſkyttar, ſyſloſatte ſig med nyttigare arbete, ån at beſtåndigt, med hundar och bőſſor, oftaſt då főrbudet år, lőpa bort tiden på jakt.

Odjur, af Vargar, Gőpor eller Lo-djur, och Råfvar, ſom gőra ofta ſkada, få deremot merendels gå i frid. Őnſkeligt voro, om deſſas főrminſkande om ej utődande igenom Skallgång, Ludring och andra fångſått, både ſamfåldt och enſkyldt mera ſőktes, ån vanligen ſker.

6). Inga Storfiſken i őpna ſjőn idkas af ortens Invånare, om icke det lilla Fiſkelåget på Brattően har någon Backebåt. Men vid Sillefiſket åro en mångd i rőrelſe, at fiſka, at fóra, gåla, ſalta, packa och főrråtta all ſlags handråckning vid Salteri-och Trankokerierne, til en vålſignad båtnad och főrtjenſt.

Deſſe

Deſſe med flere ortens fördelar, göra billigt Infödingarne ſå hemkåre, at inga utflyttningar härifrån ſkje, vidare än at en och annnan tager tjenſt i Ståderne, eller ſätter ſig ned i Skärgården. Föräldrar, komna til ålder, bruka mycket, at upgifva ſina Hemmansbruk til barnen, och taga ſjelfve ſit undantag. Sällan klyfvas Hemman mindre, än i $\frac{1}{4}$ och undertiden i $\frac{1}{8}$. Betalas ock vid köp och utlösningar anſenligen, ofta et fierndels Hemman med 400 R:dal. och deröfver.

7) *Folkökningen* i detta Härad, är ock merkelig; ty änſkönt åren 1772 och 1773, då Rödſoten graſſerade, omkring 100 menniſkjor flere blifvit döde, än födde, ſtiger likvål de föddas antal, på 10 års tid, i Öſtmåls Paſtorat til 137, och proportionaliter taget i hela Häradet, til 500 öfver de dödas.

8) De mäſt *gångbara Sjukdomar* äro ſärdeles höſt och vår, Froſsfebrar och Bröſtſjuka. Botemedel emot deſſa, ſå väl ſom andra, af de känbarare ſjukdomar och åkommor, ſökas mäſt af Allmogen, hos Ståndsperſoner och i Präſtahuſen; för öfrigt hos Provincial-Medicus, Kongl. Lifmedicus Doctor LEYONMARK uti Uddevalla. Sällan dör någon af vanſkötſel. De mäſte dö i barndomen af Koppor. Skada at Koppympningen icke ännu kommit ſärdeles i bruk hos Allmogen. Högſta åldren, ſom uphinnes, är vanligaſt 70 a 80 år.

9) Allmogens *Lefnadsſätt* i allmänhet, är i omgånge ſedigt, höfligt och tämmeligen belefvadt;

 i *Koſt-*

i *Kosthåll*, tarfligt, bestående dess mat af stark och stadig föda, såsom böne- och ärte-bröd, samt det så kallade skrif brödet, bönor kokade i vatn och sedan med sur mjölk blandade, mjölkvälling och gröt, fisk- och fläskfoppor m. m. Til sofvel nyttjas sparsammast ost och smör, något kött och fläsk, mäst fisk och sill, saltad, torkad, rökad och färsk. I *Bröllop* är Allmogen måttelig, snyg och hederlig, hvarvid ej några synnerliga ortens ceremonier äro skilgaktige ifrån andra orters, om icke den, at brudgummen och bruden sittja vid särskilda bord i Brudestugan.

10) För öfrigt äro Invånarena, til arbete och slögder händige, snälle och qvicke: Qvinnokönet, i synnerhet berömvärdt, för konst och insigt, at färga och väfva allahanda, rätt vackra, både Ylle, Linne- och Bomulstyger: i hvilken konst jämväl vissa Fruar synnerligen utmärka sig, såsom Probstinnan RHODIN i Solberg, Befallningsmannen BRUHNS Fru på Harås; en mycket snäll Bondehustru i Östmåls Soken icke glömd, neml. *Maja Bengtsdoter* i västra Berg.

11) Ibland dem, af Häradets Invånare, som utmärkt sig af besynnerlig använd flit, arbete och kostnad i Landthushållningen, äro Häradsdomaren *Lars Torbjörnsson* och dess son, Nämndemannen *Anders Larsson* på Ingetorp uti Solbergs Soken; öfver hvilkas, i synnerhet hvad jordbruket beträffar, dels gjorde, dels påbegynte ansenlige förbättringar och upodlingar, uppå bemälte Hemman, man, efter något års förlopp, väntar en särskild beskrifning.

Åbo-

Åboarne på Södre och Nordre Hålkekårr i Uklums Soken, hafva hos mig med bevis ſtyrkt, at de på ſine Skatte-Ruſthålls Hemman hafva, neml. *Anders Jönsſon* i nordre Hålkekårr, på 6 års tid, uptagit 2 Tunnelands jord i Kornſåde, och til deſs, ſamt den öfriga Åkrens förbättring, kört 3000 laſs tufve-och dikes-jord. Uplagt 1320 famnar diken, 5 qv. breda. 70 famnar, 3 aln. breda och 6 qv. djupa. 230 famnar ſtengårdesgård. 7 ſtycken ſtenpoſter. Upfredat och planterat 2 a 300 Björk- och Ahle-plantor. Upröjdt Äng och Kohage ifrån eneris och annat buſkaſje; ſamt lagt 100 famnar fredsdiken. *Sven Andersſon* i ſödre Hålkekårr, på 10 års tid, upodlat 10 tunneland i Kornſåde, ökat gödſlen med 400 laſs tufve-och dikes-jord. Lagt 1000 famnar 5 qv. diken. Större diken 200 famnar. 100 famnar dubbel och 100 f:r enkel ſtengårdesgård. 200 famnar ſtengård. 40 famnar fredsdiken.

Af *gamla minnesmärken* efter Forntiden, har Orten ingen ting ſårdeles at upviſa; dock det gemenſamt med flera andra ſtällen i Länet, at här finnas flera *Ättebackar* med omkringſatta ſtenrader. En Jordhög på Gröſsbacka och Gröſsbyns gärde i Uklums Soken ſkal förvara ſtoftet af en Reſe, vid namn WIDRIK WÅRLANDSSON, uti hvars hvilo-kammare, för flera år tilbakars, man ſkal hafva funnit, i ſtället för ſkatter och klenodier, en Nyckel af en anſenlig ſtorlek, under en ſtor ſlät ſten, alt dit intils väl förvarad.

Sluteligen anföres, at hvad ſom i ſynnerhet förtjenar upmärkſamhet och tarſvade rättelſe, är

Allmogens yppiga och alt för kostsamma klädedrägt, samt de odrägeliga svårigheter, hvilka i tjenstehjons vägen förefalla: hvarpå man likvål hoppas och våntar önskelig åndring och förbåttring, i det förra, då Hans Kongl. Maj:ts nådigsta vilja och affigt med en sparsam klädedrägt, åfven af Allmogen hinner i akttagas, och i det senare, om en ny tjenstehjons stadga utkommer. Efter sådane råttelser hoppas och slutar man billigt, at, under den Högstes vålsignelse af fruktsamma år, fridsamma tider och Silletångstens bestånd, Inlands nordre Hårad, i rikedom och vålmåga lårer mårkeligen tiltaga, och det så mycket mera, som Lånets höge Styresman, vår högtålskade Landshöfdinge, så vål vid alla tilfållen i gemen, som vid Dess årliga besök, i synnerhet grundeligen upmuntrar, lårer och undervisar ortens Invånare, i alla för dem nyttiga och nödiga hushålls-mål.

Rön om nyttan af Mjölonris *eller* Uva ursi *uti retentio urinæ;*

AF

PETER JONAS BERGIUS.

Kocken N. N. hos Hans Excell. Riks-R. Herr Gr. *, vid pass 50 år gammal, gjorde i vintras et fall, i hvilket han fick en så svår stöt på brö-

bröstet, at han ej allenast spottade, utan ock pinkade blod. Detta sjukliga tilstånd öfvervants småningom genom tjenlig Läkare-skötsel. Förlidne sommar sökte han å nyo mit råd emot en åkommen retentio urinæ, som då räckt i 2 dygn. Hans berättelse dervid var, at han tilförene framfödt stenar, och at han dervid ofta pinkat blod. För at skaffa denne man en snar lindring, föreskref jag honom emulsiviska dryckar, fomentationer, m. m. Men som dessa anstalter ingalunda framläckade någon urin, så anlets Herr Öfver-Direct. Doct. Théel, för at med instrument göra aftappning. Cathetern applicerades, men ingen urin framkom. Herr Doctor Théel försäkrade, at ej heller någon fans i blåsan. Detta föreföll oss alla så mycket underligare, som flere dagar framlupit, på hvilka patienten ingen droppa urin släpt. Imedlertid fortfor jag med åtskilliga ombyten af de tjenligaste medel jag kände, til at hjelpa denne Man. Och som plågorna dageligen tiltogo, under besvärliga kråkningar, sömnlöshet, beständig värk i underlifvet, m. m., så fördubblade jag min eftertanka til den sjukas räddande ifrån en förestående död, särdeles som det nu led til 12:te dygnet af sjukdomen. Ehuru regio vesicæ ej var synnerligen updrifven, så öfvertalte jag dock Herr Öfver-Direct. Théel at för andra gången applicera instrumentet, hvilket ock skedde, men med samma fruktlösa verkan som förre gången. Herr Doct. Théel försäkrade nu, lika som förut, at alsingen urin var i blåsan til finnandes. Jag fant då troligast at denna retentio urinæ kom ifrån sjelfva njurarne, förmodeligen af det, at en sten nedfallit och täpt

myn-

mynningen af urin-gången ifrån ena njuren, så at urinen ej kunde framslippa, i hvilken tanka jag mycket styrktes af de beständigt fortfarande kråkningar. Rådlös hvad vidare göras borde, sedan badningar och alla mina öfrige anstalter fruktlöst blifvit använde, föreskref jag om morgonen på 17:de dygnet, strutar af Uva ursi, hvarje af 2 quintins vigt, dem han på det sätt skulle bruka, at han lade en strut i sönder i en stor Thékopp, med påslaget hett vatten, och sedan det svalnat, skulle han frånsila och utdricka spadet, och i flere reprifer repetera denna intagning. Mot aftonen började han släppa litet urin, som dock ej särdeles lättade honom. Imedlertid nyttjade han immerfort Uva ursi, och det med så önskelig verkan, at han innan aftonen på 18:de dygnet hade fått släppa en hel kanna urin. Han fortfor sedermera dageligen någon tid framåt med detta infusum, tils han fulleligen repat krafter. Jag antecknar denna lyckeliga verkan af vår Arbutus Uva ursi, efter händelsen af en dylik retentio urinæ ofta nog hos calculosi kan infalla.

Kon-

Konsten at skära Frukt Träd;

AF

JONAS THEOD. FAGRÆUS.

Knapt lårer någon Trådgårds-måstare gifvas, som icke tror sig om at grundeligen förstå denna konst; men då våra måsta Trådgårdar visa helt annat, så torde Låsaren icke ogunstigt emottaga et Försök, hvarigenom man budit til, at göra konsten kortare, begripeligare och allmånnare, ån den hittils varit.

I. Om Skärning i Allmänhet.

I. §.

Tråd och Buskar hafva det gemensamt med sammansatte Djur, med Binnikemaskar, Polyper och Coraller, at hvar knopp, hvar Led, så vål på Rot, som stam, har sit egit Lif, utan at vara ifrå sin moder affőndrad.

2. §.

Men knoppar och Grenar kunna likvål ifrå sina Mődrar, ifrå sina Systrar affőndras, utan at den ena eller andra derigenom dődas; hvarfőre ock Tråd och Buskar kunna igenom desse ånnu lefvande knoppar och Grenar oåndeligen fortplantas, utan at förlora sit Mődernes Arf.

3. §.

Mårkeligare år det, at alla Tråd och Buskar

ſkar kunna, igenom viſſa knoppars och Grenars afſöndring eller framtrugande, göras mycket ſkickeligare til våra Behof, än om de ſkulle få våxa fritt, utan at ſkåras eller agas.

4. §.

Frukt-Träd kallar jag här de Träd eller Buſkar, ſom i Svenſka Trädgårdar för Fruktens ſkuld ſkötas; hela deras kännedom och ſkötſel hörer icke hit, hvarföre man endaſt vil nämna de *Delar*, ſom vid ſkårningen förekomma; Sådane äro: *Ved*, *Sugare*, *Knopp*, *Sporre*, *Börding* och *Ledare*.

Ved kallas här både Stam och Grenar ſå vida de föra Saft ifrå Roten och gifva Trädet ſin tilbörliga ſtällning och Form.

Sugare kallas deremot hvar knopp, ſkått eller Gren, ſom hämtar ſin Föda ifrån Trädet, utan at göra någon nytta.

Knopp (eller *Öga*) kallas den Del af Trädet, ſom är ämnad, at öfver vintren förvara något ſkått, ſom näſta år kommer at utveklas. *Blom-knopp* är den, ſom innehåller ämne til Blommor.

Sporre kallar jag et ſkått, ſom förſedt med Blom-knoppar, et eller flera år bär Frukt, utan at hinna til 3 tums Längd.

Börding kallas hvar och en Gren, ſom antingen bär ſådane Sporrar eller ämnas til deras frambringande.

Ledare är et ſkått eller Gren, ſom bär hvarken Blomma eller Skått; men igenom ymnigheten

ten af sina Löf drager mycken Saft til nästa knopp, Gren eller Frukt.

5. §.

Desse Delar (4. §.) kunna ökas, minskas eller sins imellan jämkas igenom *Skärning* och *Afsöndring*, hvilken fått olika Namn:

At afsöndra Grenar på Roten kallas *Putsa*.

At afsöndra Grenar på Stammen, *Qvista*.

At afsöndra knoppar, *Noppa*.

At afsöndra Blommor eller kart, *Gallra*.

At afsöndra Toppen på Rot, Stam, Gren eller Skått, *Stympa* och

At afsöndra visnade, Svaga, Sjuka, vanskapade, ofruktsamme, oartade, kryssande och öfverflödige Grenar, utan at någon stump lämnas, kallar jag *Rensa*.

6. §.

Alt sådant (5. §.) förrättas med knif, Huggjern eller Såg, större eller mindre, efter delarnes olika storlek; men Noppning och Gallring sker med bara Fingrarne, hvaremot den Allmänt brukeliga *Trädgårds Saxen* aldrig må brukas på Frukt-Tråd.

7. §.

Men at ingen af desse Förrättningar (5 & 6. §. §.) kan verkställas eller försummas, utan nyttige eller skadelige Följder; det inhämtas bäst af följande, på mångårig erfarenhet grundade *Sanningar*:

8. §.

8. §.

Om et Frukt Tråd får våxa som det vill, utan all skårning; så skjuter det altför många och för tåta knoppar, Skått och Grenar, som skygga och draga Födan ifrå hvarandra; så at hela Trådet efter hand visnar och dör, utan at hafva gifvit någon åstundad Frukt.

9. §.

Om Stammen på et Tråd stympas (4. §.) så blir han aldrig högre, liksom en Grens Fåste aldrig stiger högre up på stammen, utan stannar i den högd, hvarest han först framkom.

10. §.

Om en ung el. gammal Stam om våren stympas och Såret tilbörligen betåckes; så gifver stubben nya knoppar och Skått utur barken, hvarest Saften til ovanlig myckenhet stannat, och kommit barken at svålla.

11. §.

Om et ungt Skått om våren Stympas; så våxa de ytterst på stumpen qvarlåmnade knoppar så frodigt, at deras redan tilåmnade Blomknoppar förvandlas i Sugare (4. §.)

12. §.

Om en Frodig Gren rensas eller stympas (5.§.) så våxa de på stumpen qvarlåmnade knoppar, Skått och Grenar mycket frodigare, ån om samma Gren icke blifvit skuren.

13. §.

Om en Gren ſtraxt utan főr en klaſe af knoppar, ſtympas, ſå gifva ſidoknopparne Ledare főr den knopp, hvars tilvåxt man påſyftar, hvilken icke ſkulle våxa ſå frodigt, om han lämnades enſam i toppen utan ledare. (4. §.).

14. §.

Om őfverflődige Blommor eller kartar tidigt affőndras; (5. §.) ſå blir den qvarlämnade Frukten mycket ſtőrre och ſmakeligare medelſt den ymnighet af főda hon derigenom vinnner.

15. §.

Om på et gammalt, ehuru vanſkőtt, Träd, Ved och Sugare (4. §.) beſtåndigt affőndras; til befordrande af ny Ved och nya Bőrdingar, ſå kan et gammalt träd likſom főrnyas och i många år gifva den angenåmſta Frukt.

16. §.

Således kunna träd och buſkar, ja, alla Őrtrikets Polyper (1 & 2. §.) endaſt igenom ſkårning, vinna:

1.) *Behörig Skapnad och Frodighet*,
2.) *Stor och angenäm Frukt*, *ſamt*
3.) *En hög och fruktſam ålder*.

17. §.

Igenom főråndring af trädens naturliga ſkapnad formerar man, efter behag, *Stamträd*, *Dvärgträd* och *väggträd* (Eſpaliers), af hvilka hvart och et har ſina egna főrmoner.

Stamträd få 3 alnars hög ſtam, med klotrund, kågelformig eller ägglik krona, i öppen luft. De freda ſig mycket ſjelfva, gifva rum, lugn och ſkugga åt andra Örter, och fri utſigt under deras upphögde kronor, hvilka frambringa både ymnigare och hårdigare frukt, än Dvärg-och Väggträd.

Dvärgträd få icke mer, än 9 tums ſtam med klotrund eller urgröpt krona, med hvilken de väl taga mera rum; men blifva beqvämligare at ſköta och gifva ſtörre frugt, hvilken under växandet mindre ſkadas af köld och ſtorm.

Väggträd få icke heller mer, än 9 tums ſtam, men Fjäderlik krona, ſom beklåder någon Sol-vägg, hvareſt hon hämtar ännu ſtörre förmån af värma och lugn. Den fordrar icke mycket rum; men kan beqvämligen fredas för fogel, hetta och köld.

18. §.

Men det är icke nog, at Trädens kronor få en jämn och för ögat behagelig form, deras frodighet tål hvarken för mycken täthet eller tomhet.

19. §.

Ty få Grenar göra en gles, odryg och Fruktfattig krona, hvaremot alt för många grenar betaga hvarandra både ſol, ljus, värma, och regn. Fuktighet ſtannar då qvar i ſkuggan och föder moſſa. Grenarne ſkjuta ſugare, för at komma i dagen, och när deſſe årligen ſtympas; ſå vankar hvarken Blommor eller Frukt. (11. §.)

20. §.

20. §.

Ingen gren må komma den andra nårmare, ån på et qvarters afſtånd; men om den har ſårdeles ſtora lőf eller frukt, ſå fordras 7 til 10 tums ſkillnad. Mycket mindre må den ena grenen få kryſſa en annan, eller formera et knippe af Grenar.

21. §.

Gleſa kronor bőra ſåledes fyllas och de tåta őpnas (19 & 20. §§.) hvilket alt låter ſig gőra medelſt behőrig ſkårning.

22. §.

På deſſe få grunder ſtődja ſig de upgifter, ſom i det főljande főrekomma, rőrande *Putsning*, *Qviſtning*, *Noppning* och *Gallring*.

II. Om Putsning.

23. §.

Emot ſtőrre grenar ſvara ſtőrre rőtter, och emot frodigare rőtter frodigare grenar; Derfőre kunna grenarnes frodighet igenom rőtternas putsning (5. §.) őkas eller minſkas efter behof.

24. §.

At putſa et ungt Träd, när det flyttas ur kruka eller Trädſkola uti ſtörre kärl eller på öppnare Fält.

Renſa och ſtympa Hufvud rőtterna ſå, at inga flera blifva qvar, ån de ſtarkaſte och ſå belågne, at de kunna jemt utbredas i jorden utan at traſſlas. Stympa i ſynnerhet alla lodråta rőtter, emedan de på Frukttråd icke gőra någon tjenſt.

25. §.

At putsa et ungt Träd, som kommer at föras längre väg bort, för at planteras.

Rensa och stympa roten så, at icke mer ån 3, högst 4 hufvudgrenar qvarlåmnas af den storlek, at de under vågen hvarken vissna eller rntna.

26. §.

At putsa et gammalt Träd, som skal flyttas och genast omplanteras.

Rensa det vål (5. §.); men stympa det icke mer, ån at rötterna svara emot så stor krona som under flyttningen kan behållas.

27. §.

At putsa et Träd, medan det ännu står på Roten, men för sin frodighets skuld icke kan bära frukt.

Blotta rötterna om våren, på den sida om trådet, som har de frodigaste grenar.

Stympa Hufvudrötterna på ½ aln når stammen. Rensa stumparne och betåck dem med sin förra Jord. Förslår icke detta, så stympa de öfriga rötter et eller 2 år derefter på samma sått (23 §.)

Samma åndamål kunde ock vinnas, om Bladen minskas, om Barken såras, til en del afskalas eller ock hårdt ombindes, til hinder för saftens upstigande; men derigenom skadas Trådet.

III. Om Qvistning.

28. §.

Sommar Qvistning kallas den, som förråttas

ifrå

ifrå Löfsprittningen til Löffallet; men vinter qvistning den, som sker, ifrå det Löfvet på samma träd affallit, intil dess, at nya löf framkommit, hvarvid märkes, at den senare kan förrättas både höst, vinter och vår.

29. §.

Svaga Träd måste qvistas höst eller vinter, emedan de icke hafva någon Saft at mista; men de frodigare, såsom saftrika, vår och sommar.

30. §.

De Träd på hvilka man åstundar nya' knoppar och skått, böra altid qvistas om våren, just under det, at deras knoppar begynna at svålla.

31. §.

Men all *Rensning*, som sker, utan affigt på nya knoppar eller skått, måste deremot förrättas om höst eller vinter. En synnerlig förmon för Trädgårdsmästaren, som då har minst at göra.

32. §.

Sårnader, som under qvistning uppkomma, låkas på samma sätt, som de vid ympning, men de på unga träd, som komma at föras lång våg, behöfva icke, at med konst låkas.

33. §.

Löf och qvistar bidraga ej litet til stammens frodighet; derföre bör et ungt träd icke qvistas i trädskolan, utan få behålla så stor krona, som det där hinner få, intil dess, at det skal flyttas.

34. §.

At qvista et ungt Träd, som flyttes ur kruka eller Trädskola uti större kärl eller på öppnare Fält.

Rensa det vål, men stympa det icke, utan låt det behålla sin Topp och så många sido skått, som icke sitta för tått (20. §.); emedan det behöfver så stor krona, som det redan fått.

35. §.

At tilämna et ungt Stam-eller Dvärg träd.

Rensa stammen ifrå roten til den högd, som han bör få (17. §.).

Fela dår vålartade Grenar; så stympa stammen om våren, ända ned til 3:dje knoppen öfver denna högd, til vinnande af 3 hufvudgrenar (11. §.)

Men, om kronan skal bli kågelformig (17. §.) så må stammen ej stympas.

Eger Trådet redan 3 sådane skått på 9 eller 12 tums högd; så fortsar nåstkommande vår med skåttens renande, på sått som den tilämnade kronans form fordrar.

36. §.

At fylla et Rum, en tomhet i kronan, hvarest Grenar fela.

Stympa om våren den nårmast intil det toma rummet belågna gren; så gifver stumpen nya knoppar och skått (10 §.).

Rensa desse efter hand så, at de med bördingar fylla up rummet, utan at betungas med sugare, (4. & 19. §§.).

37. §.

At formera en klotrund eller Ägglik krona på et träd, som ämnas til Stam- eller Dvärgträd.

Rensa om våren den tilämnade Kronan (5.§.) utan at stympa något utåt gående skått, som tjenar til århållande af dess åstundade skapnad (17 §.).

Skona och våren derpå, under Rensning, de sporrar, bördingar och sugare (5. §.) som tjena til behörig fyllnad (36. §.).

Fortfar på samma sätt, intil dess at kronan vunnit ofvannämde form.

Här vid märkes, at något kommer at fela på undra sidan, som blir vattenrät, emedan inga Grenar få sloka.

38. §.

At formera en käglelik krona på et tilämnadt Stamträd.

Låt stammen växa frit up til den högd kronan skal få, utan at stympas.

Rensa grenarna höst eller vår, efter behof, til dess kronan vunnit sin tilbörliga tåthet och form.

39. §.

At formera en Urgröpt krona på et tilämnadt Dvärgträd.

Låt hufvudgrenarne sprida sig fritt, utan at stympas.

Rensa om våren alla de skått, som skjuta in eller ut ifrå medelpuncten af kronan.

Men skona så många, som få rum imellan hufvudgrenarne, och

Stympa hela kronan vattenrät, så snart hon vunnit 3 högst $3\frac{1}{2}$ alns högd, vid hvilken hon medelst årlig skårning beständigt bör hållas.

40. §.

At formera en Fjäderlik krona på et träd, som ämnas til väggträd.

Sedan Trädet våren efter dess ympning eller oculering blifvit flyttat til sin vägg (Espalier); så

Stympa våren derpå ympen eller oculasen så djupt, at icke mer, än 2:ne knoppar lämnas på hvar sida til vinnande af goda sidoskått, af hvilka det nedersta kommer 9 tum högt ifrå roten.

Bind efter hand fast desse sidoskått vid väggen, så at de icke allenast komma vattenrät (Horizontailt); utan ock allestädes, til 1 qvarters afstånd ifrå hvarandra (20. §.)

Stympa dem icke förr, än de öfverskridit den grens, som väggträdet fordrar; så gifva de både sporrar, bördingar och ved til kronans fyllnad.

Bind ock fast desse, så snart de hunnit til 1 qv. Längd, och

Rensa kronan beständigt, ifrån alla de nya skått, som visa sig bak- eller framom kronan.

Men låt denna icke få mer, än 6 alnars högd, om det icke är et Pärontråd, som oftast stiger til 8 alnars högd.

41. §.

At stympa en Börding, utan at förvandla den i Sugare.

När en Börding lupit så långt ut, at han, til

till bevarande af kronans form, änteligen måste stympas; så

Utse något ställe, hvarest 3 eller flera knoppar framskutit.

Stympa Grenen utan för desse, så blir medelknoppen icke allenast en ledare (4. §.) för desse sidoknoppar, utan tjenar ock til fyllnad i kronan (36. §.)

42. §.

At qvista en krona, som redan vunnit sin tilbörliga form.

Skona så många af förledit års skått, som tjena til årsättning af de bördingar, hvilka igenom ålder eller annan tilfällighet blifvit sugare.

Rensa bort desse och låt de förra intaga deras ställe, utan at stympas; så förvandlas de snart i bördingar.

Rensa kronan, vinter och sommar så flitigt, at hon bibehåller sin tilbörliga tåthet och form, utan at förlora sin bördighet;

Men lossa altid grenarne på et våggtråd, innan de rensas, och bind efter hand fast hvar gren, så snart den är rensad.

43. §.

At göra en ung och krokig Stam rak, utan at han behöfver stympas.

Böj honom til rätta och underhåll honom i en rak ställning derigenom, at han med en eller annan upståndare fastbindes.

Rista om våren up Bark och Safva, långs efter stammen, på den sida, hvaråt kronan lutar.

Så upkomma derigenom sådane knylar, medelst hvilka stammen raknar, utan behof af vidare bindning.

44. §.

At qvista et gammalt vanskött Träd.

Rensa om våren bort en del af den gamla Veden, til vinnande af ny ved och låk såren.

Fyll de tomma och rensa de alt för tåt bevuxna ställen i kronan.

Fortfar med alt detta nästa vår och så långe, til dess kronan vunnit sin tilbörliga form och bördighet;

Men affsöndra icke på en gång alt för många stora grenar; emedan de qvarlåmnade då icke gifva annat, ån idel sugare.

45. §.

At qvista Träd, som bära Sten-frukt.

Körsbår, Apricoser, Persikor och Mandelträd båra merendels frukt på förledit års skått eller sporrar.

Stympa och rensa dem derföre om hösten, inemot löffallet så, at sporrar och bördingar icke fela.

46. §.

At qvista en Vinbärs eller Krusbärsbuske.

Gif stammen half alns högd och formera kronan såsom på et urgröpt Dvärgträd (39. §.)

Rensa bördingarne så, at deras toppar icke komma

ma hvarandra nårmare ån på 8 eller 9 tums afſtånd. Men låmna altid et fjor-års ſkått i ſtållet fór det, ſom i år bar frukt, emedan detta ſåſom ofruktſamt, nåſtkommande år, måſte bortrenſas.

47. §.

At qviſta Hallon eller Björnbär.

Renſa hóſt eller vår bort alla de ſtammar, ſom redan burit frukt; men

Skona icke flera ån 3 af dem; ſom ånnu ingen frukt burit.

Stympa deſſe om våren til $\frac{1}{4}$, hógſt til $\frac{1}{3}$ af deras hógd; ſå båra de ymnig frukt.

IV. Om Noppning.

48. §.

Noppningen år deruti fórdelaktig, at den icke fórorſakar några ſårnader, ſom behófva at med konſt låkas.

49. §.

Den fórråttas egenteligen vår och ſommar, på det de qvarlåmnade knoppar må njuta de afſóndrades ſaft.

50. §.

Igenom noppning fórekommas ſugare, åfven ſå vål, ſom igenom qviſtning, undantagande det, at en noppad gren, icke ſkjuter ſå ſtarkt, ſom en ſkuren eller ſtympad.

51. §.

Men ju flitigare et Tråd, vår och ſommar, nop-

noppas, deſs mindre behöfver det, at igenom qviſtning ſåras, ehuru noppning merendels tjenar til ſamma ändamål, ſom qviſtning.

52. §.

Tråd, ſom båra Sten-frukt, tåla icke mycken qviſtning, utan at förlora ſin ſaft derigenom, at deras ſår länge flyta; derföre böra de framför andra Tråd noppas.

53. §.

At noppa ſtammen af et Träd, ſom året förut är ympat eller oculerat.

Afſöndra flitigt alla de knoppar, ſom viſa ſig på den ympade eller oculerade ſtammen; emedan deſſe icke frambringa annat, än idel ſugare, af ſåmre art, än den ſom påſyftas.

54. §.

At noppa et ungt eller gammalt Frukt-Träd.

Granſka Trådet hvar vecka, ifrå vinter til vinter, och afſöndra så många knoppar, ſom icke behöfvas.

V. Om Gallring.

55. §.

Ju flera blommor eller ju mera frukt ſamma rot, ſamma ſtam, ſamma gren har at föda; deſs mindre, torrare och oſmakeligare blir frukten; en Tik föder båttre 2, än 8 valpar. En Sugga båttre 4, än 16 griſar; likſå en Apel båttre 100, än 1000 äpplen.

56. §.

56. §.

At gallra et ungt Träd, medan det ännu ſtår i Trädſkolan, och innan deſs krona blifvit formerad.

Tag bort alla blommor, ſå ſnart de viſa ſig, emedan et ſådant träd förſvagas igenom fruktbärande.

57. §.

At gallra et bärande Frukt-Träd.

Så ſnart alt för många blommor viſa ſig på ſamma ſporre; ſå låmna icke flera qvar, ån ſporren ſynes förmå, med tilräckelig ſaft underhålla.

År detta under blomningen förſummat; ſå låmna icke mera kart qvar, ån den ſom ſvarar emot ſporrens ſtyrka, och

Låt ingen frukt ſitta den andra nårmare, ån at ſol och luft kunna råka den på alla ſidor;

Emedan den öfverflödiga frukten ſkulle icke deſs mindre i otid affalla, ſedan hon onödigt vis dragit föda ifrå den, ſom ſitter qvar til ſin fulla mognad.

Bihang om Smultron.

58. §.

At putſa Smultron.

Som roten kommer at planteras med ſin jordklimp; ſå ſtympa icke mer, ån det ſom år utom klimpen.

59. §.

At qviſta Smultron, når de ſkola utplanteras.

Renſa dem ifrå gamla ſtammen, ifrå alla unga refvor och ifrå öferflödiga ſkott.

60. §.

60. §.

At qvista Smultron, under det de växa.

Stympa alla refvor och skott tått in til stammen, hela sommaren.

Förslag til anställande af sådane försök, igenom hvilka med säkerhet kan utrönas, huruvida Hvit-ved *med konst kan förvandlas uti* Kärn-Träd, *medan et Skogs-träd ännu står på sin rot.*

AF

JONAS THEOD. FAGRÆUS.

Det år igenom tilförlitelig erfarenhet redan bekant:

1:o. At hvart och et lefvande tråd, hvarje vår, inom sin bark beklådes med en up och nedvånd mjuk strut eller *Safring*, som inom samma år, hårdnar til *Ved* (*Lignum*).

2:o. At denna ved, såsom ännu pipig och gles, liksom *safvan* (Liber) förer saft ifrån roten til topp och grenar, så långe han får behålla vid lif de grenar, som samma år med honom tilkommit.

3:o. At denna ved år ljus til fårgen och kallas derföre *Hvit-ved* (*Alburnum* och på Fransyska *L'Aubier*).

4:o.

4:o. At ſamma Hvit-ved icke vidare tjenar til ſaftens förande, utan at den annars rörliga ſaften ſtannar och ſtelnar uti deſs pipor och rör, ſå ſnart Hvit-veden förlorat ſina ſamåriga grenar.

5:o. At ſamma Hvit-ved, igenom ſaftens ſtelnande, förvandlas uti en mörkare, tåtare, tyngre, ſtarkare och hårdigare ved, ſom då kallas *Kärnträd* (Robur, på Franſyſka *Le Cocur*), emedan den år nårmare intil trådets mårg eller kårna belågen.

6:o. At et tråds ålder år lika med antalet af de Saf- eller tråd-ringar, ſom viſa ſig på ſtoråndan af en nedfålld ſtam eller på deſs grenlöſa ſtubbe.

7:o. At antalet på ringar uti Hvit-veden år altid lika med antalet på de årshvarf af lefvande qviſtar, ſom trådet ånnu åger.

8:o. At förenåmde ringars tjocklek beror på trådets mer eller mindre frodiga våxt; hvarföre på et fullvuxit tråd de förſta årens ringar altid åro tjockare, ån det ſiſtas.

9:o. At et tråd år *mogit*, når de 5 ſiſta årens ringar ſammantagne, åro lika tjocke med det 5:te årets ring; men i *aftagande*, når flere af de ſiſta årens ringar fordras, at utgöra den 5:te årsringens tjocklek, och *utlefvat*, når de 5 ſiſta årens ringar åro tunna ſom poſtpapper; ſå at de med blotta ögonen knapt kunna råknas.

10:o. At både på Barr- och Löf-tråd Hvit-veden år löſare, gleſare, låttare, ſvagare och förgångeligare, ån Kårn-trådet.

11.o

11:o. At Hvit-veden kan, medan trädet ännu står på rot, med konst förvandlas uti Kärn-träd af samma täthet, tyngd, styrka och hårdighet, och på kortare tid, än sjelfva naturen sådant uträttar.

12:o. At den, som förmår förvandla Hvit-ved i Kärn-träd, kan otroligt föröka, om icke fördubbla våra skogars värde.

Det förtjenar således at undersöka, hvilka som äro de bästa medel at förvandla lefvande träds Hvit-ved uti Kärn-träd; men hvad slags förrättningar dertil fordras, kan bäst dömas af följande Trädens egenskaper.

1:o. Den mästa närande saften stiger ifrå roten up igenom safvan til alla Trädets delar. En mindre del af saft stiger up igenom Hvit-veden, och når båda desse vägar äro tilstängde, så drager Trädet sin föda utur den öfverjordiska luften, som innehåller både fuktighet och andra närande ämnen, hvaraf sådane träd för någon tid kunna lefva och grönska.

2:o. Om et Träd, under safningstiden, til större eller mindre del, men rundt omkring stammen, barkas; så kan ingen saft eller föda stiga up igenom safvan, hvilken medelst barkningen förstöres; utan måste då endast draga sig up igenom Hvit-vedens ringar och rör. Men i samma mon, som Hvit-veden igenom sommarvarman torkas, så tjockna dess safter och stanna qvar uti Hvit-vedens rör och gömmor; så at Hvit-veden äfven första året börjar likna Kärn-träd.

3:o. Om Trädet ännu längre får stå qvar på sin rot; så drager det utur luften igenom bark,

löf

löf eller barr en myckenhet saft, hvilken insupes af Hvit-veden, och efter hand förvandlar den hel och hållen uti det fullkomligaste Kårnträd enligt försök, som redan för 40 år sedan blifvit gorde i Frankrike.

4:o. Om et eller flera Gren-hvarf ifrå roten upföre råknade, år efter annat afsöndras, såsom af naturen vanligen sker uti tåta skogar; så stannar ock den saft, som var på vägen til grenarne, qvar uti hvit-veden, hvarigenom den snart nog förvandlas uti kårn-träd, samma hånder ock, når et träd topphugges. Men

5:o. Om flera betydelige grenar, imellan toppen och de nedre grenarne, afsöndras, och trädet sedan får lefva några år; så träffar man vid fällningen uti stammen dubbelt kårn-träd och dubbel hvit-ved, hvarigenom trädet icke år förbättrat, utan skadat.

6:o. Ju frodigare et träd våxer, dess snarare måste igenom förenåmnde förråttningar dess hvit-ved förvandlas uti kårn-träd, emedan det då har så mycket ymnigare saft til befordrande af hvit-vedens tåthet och styrka.

7. Kan då hvit-veden förvandlas uti kårnträd, igenom Barkning, qvistning och topphuggning; så återstår icke annat, ån at försöka, huruvida den ena eller andra af desse förråttningar har företråde, om de alla på en gång böra nyttjas, och i hvad mon de mer eller mindre bidraga til et så förträffeligt åndamål. Och

8. Som ibland våra Svenska Skogs-träd,

 Tall,

Tall, Gran och Ek förtjena största upmärksamhet, så böra dylike Försök aldraförst på dem anställas, och för mera säkerhet icke allenast på flere träd af samma slag och af olika åldrar, utan ock på flere träd af samma ålder och af samma slag.

9:o. Sådane Försök böra icke blott gå derpå ut, at vinna idel kärn-träd i det timmer och storvårke, som snart kommer at fällas, utan man bör ock försöka at på samma sätt förädla den skog, som skyldigheten bjuder oss plantera, vårda och sköta för efterkommande.

10:o. Öfver alla dessa försök måste ordentelig Dagbok hållas, hvaruti anteknas:

Hvarje Träds numer och ställe.

Dess omkrets en aln ifrå roten.

Hvad dag och på hvad sätt det blifvit barkat eller qvistat.

Huru det på viss dag, et halft, 1, 2, 3 eller flera år derefter befunnits, särdeles i anseende til hvitvedens förändring.

11:o. Af de träd, som efter 1, 2 eller 3 år komma efter behof at fällas, tyckes vara nog at Försök anställes på 5 lika beskaffade Träd af hvarje särskilt slag och storlek: men af dem, som flere år få våxa; måste dubbelt så många til försök användas.

12:o. I anseende til olika Behof, böra Försök anställas på träd af 10, af 50 och af 100 års ålder, hvilken nära utrönes, om på samma plats omkretsen måtes på några Träd, som vid denna ålder blifvit fälde.

1:sta Förſöket.

Om våren, i ſafningstiden flå af Barken en aln öfver roten til et qvarters högd, men rundt omkring ſtammen på ſå många unga, medelåldriga och gamla tallar, granar och ekar, ſom åndamålet fordrar.

Hugg ned, och granſka et eller annat af deſſe tråd, efter $\frac{1}{2}$, 1, 2, 3 eller flera år, och

Anmårk uti dagboken, huru de då befunnes.

2:dra Förſöket.

Skala barken af tråden, 1 aln öfver roten, til 1 alns högd, rundt omkring ſtammen och tag i akt det, ſom vid 1 Förſöket begårtes.

3:dje Förſöket.

Qviſta och barka tråden, ifrån en aln når roten, ånda til Kronan eller toppen, fåll, granſka och anmårk hvad förut år påmint.

4:de Förſöket.

Affóndra förſta året $\frac{1}{3}$ af trådens grenar, begynnande nedan ifrån, andra året andra tredjedelen, och topphugg dem 3:dje året, altid i akttagande det, ſom vid förſta Förſöket årindrades.

5:te Förſöket.

Affóndra om våren alla grenar på en gång, ifrå roten til och med toppen, och förſumma ej at anmårka alt hvad hår ofvanföre år föreſkrifvit.

Anmärkning vid Förſöken.

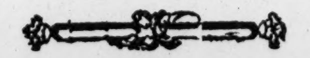
Fórvara vid hvarje Fállning och granſkning $\frac{1}{2}$ aln af ſtammen, ſå tagen, at något af den barkade delen medfóljer, klyf den mitt i tu, och gif den ſamma mårke, ſom den hade på roten, til vidare Fórſók på vedens tåthet, tyngd, ſtyrka och hårdighet, hvilka fórſók vid lediga ſtunder, hemma i gården kunna anſtållas, allenaſt fórenåmde trådſtycken på ſamma rum, och på enahanda ſått fórvaras.

För-

FÖRTEKNING

Uppå de AFHANDLINGAR, ſom finnas införde i detta Andra Stycke.

b.
c.

Tab.1.
a.
d.

